KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 22 — ČÍSLO 10

OBSAH

FENGMING, W. — HUIJUN, L.: Súčasný stav výskumu modernej čínskej vedeckej a technickej terminológie 321
OROSZOVÁ, D.: Z problematiky neutrálnosti a obraznosti termínu 325
OKÁLOVÁ, K.: Opisnosť a úspornosť v dopravnej terminológii 334
BALÁŽIKOVÁ, K.: O niektorých slovenských názvoch rýb . . 338
Základné názvy z astronómie. Astrofyzika 346
Stavba a vývoj hviezd . . . 357

Diskusie

BOLF, J. — VRABČEK, P.: Súčasné problémy pri ustaľovaní vedeckých a odborných termínov aplikovaných na meranie a meraciu techniku . . 358

Rozličnosti

Individualita — individualitný. J. Kačala 364
Identifikačná, nie stotožňovacia nálepka. E. Rísová . . . 365
Homotransplantácia. K. Palkovič 366
Citrusár. P. Odaloš 367

Správy a posudky

Životné jubileum Kláry Buzássyovej. J. Horecký . . . 369
Jazykovedci vo vydavateľstve Smena. E. Pícha 370
Čínsky zborník o terminologických problémoch. J. Horecký 372
Poznámky k spracovaniu lekárskych termínov v Krátkom

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 22 — ČÍSLO 10

*Súčasný stav výskumu modernej čínskej vedeckej a technickej terminológie**

WU FENGMING — LU HUIJUN

I. Charakteristika čínskej vedeckej a technickej terminológie.

Vedecké a technické termíny sú jazykové symboly, v ktorých sa spája forma a význam. Význam termínov sa musí zakladať na jasne definovaných vedeckých pojmoch a má mať jednoznačný racionálny zmysel a percepčné zafarbenie. Pomenovacia stránka termínu musí presne odrážať jeho význam a má mať jednotnú normu. Vedecké a technické termíny musia nielen vyhovovať pravidlám tvorenia slov príslušného jazyka, ale musia byť aj zaraditeľné do systému termínov a vyhovovať pri medzinárodnej vedeckej komunikácii. Vedecká a technická terminológia preto tvorí osobitnú časť slovnej zásoby. Odráža výsledky poznania na poli vedy a techniky a je účinným nástrojom na rozširovanie vedeckých a kultúrnych poznatkov a na rozvíjanie vedeckého výskumu a výrobnej praxe.

Čína je starobylá krajina s dlhou históriou a rozvitou civilizáciou. Vedecká a technická terminológia má v tejto krajine obrovskú tradíciu a je založená na jednotnom jazykovom systéme. V priebehu

* Čínsky národný komitét pre unifikáciu prírodovednej a technickej terminológie pozval prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc., vedúceho vedeckého pracovníka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, prednášať o teórii terminológie. Prednášky sa uskutočnili v Pekingu 7., 9. a 10. mája 1988. Na informáciu o stave čínskej terminológie uverejňujeme príspevok prof. Wu Fengminga, podpredsedu čínskeho komitétu, a Lu Huijunovej, vedeckej pracovníčky výskumného ústavu pri komitéte.

dvoch či troch tisícročí sa vo vývine čínskeho jazyka utvorili osobitné a svojrázne jazykové formy, odrážajúce jedinečné úspechy rozvoja vedy a techniky v rozličných historických obdobiach existencie Číny.

Od najstarších čias boli čínske vedecké a technické termíny prostriedkom na správne označovanie rozličných pojmov (vecí alebo javov) vo vede, technike, výrobe a vôbec v živote. Utvoril sa súbor prísnych zásad a metód pomenovania, ktorý odrážal výsledky vedeckého myslenia. Vyznačuje sa jasnosťou a vymedzenosťou, vedeckosťou, jednoduchosťou a systémovosťou. Okrem toho čínština má v tvorbe vedeckej a technickej terminológie veľké možnosti, najmä pri opisnom vyjadrovaní vedeckých a technických pojmov. Vedecká a technická spisba v čínštine sa vyznačuje kontinuitou a relatívnou stabilitou, ktorá prekonáva časovú bariéru a súčasne umožňuje jej využitie pri rozvoji modernej vedy a techniky.

Štruktúra vedeckých a technických termínov v čínštine je podmienená najmä čínskym písmom. Zásady a metódy tvorby terminológie sa spravujú zákonitosťami čínštiny; prvky čínskych znakov sú založené na logografických princípoch. Čínske znaky sú jednoslabičné a majú tvar dvojrozmernej štvorcovej „matice". Menlivé formy čínskych znakov vyjadrujú hlboké logické pojmy a obsahujú rozličnú hustotu informácie. Vedecké a technické termíny tvorené čínskymi znakmi sú vo všeobecnosti jednoslabičné alebo dvojslabičné slová, stručné a, čo je dôležité, s presným významom. Niekedy znak, slovo alebo fráza môžu vyjadriť predmet a princíp jeho pojmového členenia presne, rozlíšiť jasne jeden predmet od iných a vyjadriť aj príznaky a vlastnosti predmetu.

Čínština je tónový jazyk, čínske znaky sa vyznačujú väčšou presnosťou ako hláskové písmo, ľahko sa dajú identifikovať frekvenčnou analýzou. Majú schopnosť prenášať veľké množstvo informácií. No napriek tomu je jasné, že majú tú nevýhodu, že sú ťažko identifikovateľné, ťažko sa zapamätávajú, píšu a čítajú a najmä sú prekážkou vedeckej komunikácie na medzinárodnej úrovni. Preto termíny označené čínskymi znakmi musia byť jednoduché a ľahko zrozumiteľné. Používanie zriedkavých, ako aj svojvoľná tvorba nových slov sú prísne zakázané.

Veda, ktorá skúma pôvod a vývin čínskeho písma, sa nazývala *xiao xue* (základy vedy) v staroveku, *wen zi xue* (filológia) na konci vlády dynastie Qing a *Han zi xue* (čínska [chanská] filológia) po oslobodení Číny (v päťdesiatych rokoch). Štúdium vývinu foriem čínskeho písma, jeho zvukovej a významovej stránky sa nazýva *li shi Han zi xue* (historická čínska [chanská] filológia). Vzniká aj nové odvetvie študujúce jazykovú stránku súčasného stavu moderného čínskeho písma — moderná sinológia.

Podľa záverov druhej porady o čínskom jazyku a písme má čínske písmo ustálený status a funkcie v rozvoji vedy a techniky, ako aj pri zvyšovaní úrovne vedy a kultúry v celom štáte. V procese modernizácie vedy a techniky v Číne sa objavuje veľké množstvo termínov odrážajúcich nové teórie, doktríny, pojmy a myšlienky. Štúdium vedeckej a technickej terminológie v čínštine založené na teórii modernej terminológie a metodológie bude prínosom pre rozvoj celej Číny.

II. Súčasný stav výskumu prírodovednej a technickej terminológie v Číne a inštitúcie ním poverené.

Čínska vláda pripisuje práci na skúmaní a unifikovaní termínov prírodných vied a techniky veľkú dôležitosť, pretože ju považuje za základňu pre vývin vedy a techniky. Pre výstavbu Číny, a najmä pre výstavbu a modernizáciu vedy a techniky má stále väčší význam.

Unifikované termíny sú nevyhnutné pri rozširovaní vedeckého poznania, pri odkrývaní nových oblastí vedy, pri vedeckej komunikácii doma aj v zahraničí, pri redigovaní, publikovaní a informatickom spracovaní vedeckých a technických kníh a dokumentov, pri výmene vedeckých a technických informácií pri použití výpočtovej techniky v okruhu výmeny vedeckých a technických informácií. Štandardizácia terminológie má dôležitú úlohu aj pri zvyšovaní vedeckej a kultúrnej úrovne celého národa.

Čínsky národný komitét pre unifikáciu prírodovednej a technickej terminológie má za úlohu preveriť a unifikovať prírodovedné termíny v celej krajine. Je to autoritatívna inštitúcia založená so súhlasom Štátnej rady. Komitét je spoločnou organizáciou Čínskej akadémie vied a Čínskej štátnej komisie pre vedu a techniku. Okrem toho sa pri organizovaní komitétu zúčastnila Čínska národná komisia pre vzdelanie, Čínska nadácia pre prírodné vedy, Vedecká a technologická asociácia Čínskej ľudovej republiky a Čínsky štátny úrad pre normalizáciu. Profesor Qian Sanqiang, slávny jadrový fyzik, bol vymenovaný za riaditeľa komitétu a profesor Ye Duzheng a ďalší štyria vedci boli vymenovaní za jeho zástupcov. Medzi nimi aj profesor Wu Fengming ako zástupca pre bežnú agendu. Ďalších sedemdesiat významných vedcov, učencov a profesorov bolo vymenovaných za členov komitétu.

Komitét sa skladá z 27 subkomitétov zaoberajúcich sa takými disciplínami ako matematika, fyzika, chémia, astronómia, veda o zemi, biológia, technológia, poľnohospodárstvo, medicína, ako aj niektorými hraničnými disciplínami. Každý subkomitét je zodpovedný za preverenie a unifikáciu terminológie svojho odboru.

Komitétu podlieha oddelenie výskumu vedeckej a technickej termi-

nológie a úrad pre administratívne veci. Oddelenie bude postupne rozvíjať výskum vedeckých a technických termínov vyjadrovaných čínskymi znakmi a čínskym jazykom a úrad sa stará o bežnú agendu, redigovanie a publikovanie *Stručných správ* a zborníka *Termíny prírodných vied a terminológia*. Stručné správy referujú o činnosti každého subkomitétu a o diskusiách o problémoch, ktoré sa objavujú v práci na termínoch, kým zborník prináša výsledky výskumu vedeckých a technických termínov a vedeckej výmeny v rámci svetového terminologického spoločenstva.

Podľa teórie a metódy modernej terminológie sa pomenovanie musí zakladať na vedeckom pojme. Len presne vymedzené pojmy môžu dokonale odrážať vlastnosti príslušného objektu. Pojmy sú obsahom charakteristiky objektu. Presné definície sa tvoria syntézou s rozsahom, čím sa dosiahne pomenovanie odrážajúce skutočnosť. Čínska vedecká a technická terminológia vychádza z osobitných čŕt čínskeho jazyka a písma.

Rozvoj a vývin vedeckej a technickej terminológie je úzko zviazaný s rozvojom čínskej jazykovedy a fonetiky. Čínska jazykoveda prešla týmito etapami: obdobie tradičnej jazykovedy, historickej jazykovedy, deskriptívnej jazykovedy, štruktúrnej jazykovedy, formálnej jazykovedy a v súčasnosti vstupuje do etapy modernej počítačovej lingvistiky. Každý stupeň vývinu jazykovedy mal značný vplyv na tvorbu a používanie čínskej vedeckej a technickej terminológie. V posledných rokoch sa v Číne pod vplyvom modernizácie vedy a techniky, a najmä preto, že svoje hranice prekračujú a že sa integrujú také vedy a odbory ako matematika, fyzika, elektronika, teória informácie, kybernetika, výpočtová a automatizačná technika, objavujú aj nové jazykovedné disciplíny — matematická, štatistická, pravdepodobnostná a počítačová lingvistika.

Na záver navrhujeme tieto pravidlá na tvorenie čínskej vedeckej a technickej terminológie:

1. Definícia obsahu termínu presne vyjadruje osobitý koncept daného objektu a presne odráža vedeckosť termínov.

2. Termíny sa čo najviac sústreďujú na odrážanie vedecky zistených vlastností skúmaných objektov a kategórií v systéme príslušného vedného odboru, majú definície a charakterizujú špeciálnosť oblasti.

3. Podľa princípu jednoznačnosti termínov iba jediný termín môže byť definovaný vo všeobecnosti jedným pojmom, t. j. jeden termín môže vyjadrovať len jeden pojem.

4. Termín je jazykový symbol vyjadrujúci istý vedecký zmysel v istom vednom odbore. Vzhľadom na to, že čínske znaky majú v prípade, keď sa veta interpretuje len na povrchovej štruktúre, schopnosť

meniť jej zmysel, treba venovať veľkú pozornosť systémovosti pomenovaní.

5. Pomenovanie alebo preklad čínskych znakov musí byť v zhode s pravidlami čínskeho jazyka.

Z angličtiny preložil Emil Pícha

Z problematiky neutrálnosti a obraznosti termínu

DANIELA OROSZOVÁ

V jazykovednej literatúre o terminologickej lexike sa obyčajne k základnej charakteristike termínu popri pojmovosti, intelektuálnosti priraďuje absencia subjektívneho hodnotenia a citového zafarbenia (Poštolková — Roudný — Tejnor, 1983, s. 76). Ďalej sa zdôrazňuje, že vo význame termínu chýba alebo je potlačená pragmatická, postojová, modálna zložka (Filipec — Čermák, 1985, s. 94). Modálnosť a expresivitu vo vzťahu k termínu úplne vylučuje A. A. Reformatskij (1959). V súvislosti s termínmi utvorenými sémantickým spôsobom — predovšetkým metaforickým prenášaním pomenovania — sa obyčajne uvádza, že pomenovanie, ktoré vzniklo na základe zhody určitej črty s iným už pomenovaným objektom, stráca svoju obraznosť, mení sa na jednoduchý znak registrujúci nový význam a črta, ktorá sa stala základom pomenovania, takisto stráca svoju schopnosť vyvolávať predstavy o obsahu východiskového významu (Lendel, 1972, s. 60). To znamená, že pri tvorbe a ustaľovaní terminológie sa treba vyhýbať pomenovaniam s expresívnymi a emocionálnymi odtienkami a zachovávať intelektuálnu čistotu významu termínu.

Na druhej strane existujú názory, že v základe pojmov, s ktorými pracuje veda, sa zvyčajne nachádza obraz. Aj jazyk vedy, podobne ako jazyk umeleckých diel, je často obrazný. I. Zabelin (1961) uvádza také ruské termíny ako *roza vetrov* (= veterná ružica), *Mlečnyj put'* (= Mliečna cesta), *snežnyj zariad* (= snehová náplň), *solnečnaja korona* (= slnečná korona), *zviozdnyj dožď* (= hviezdny dážď), *pojuščije peski* (= spievajúci piesok) a i. a uvádza, že v týchto termínoch je svet zaznamenaný v obraznej forme, akým ho videli vedci. Zdôrazňuje, že veda sa predsa začína videním a jej obsah predstavuje vysvetľovanie videného, pričom nové pojmy si vo vývine jazyka vedy v niektorých prípadoch zachovávajú obrazný základ a niektoré ho strácajú.

Veľkým zástancom úlohy obrazných predstáv v zložitom tvorivom myslení vedcov a vzájomných vzťahov, prechodov v rovine emocionálnych a estetických prostriedkov poznávania sveta a vedeckým mys-

lením je B. S. Mejlach. Jeho názory sú motivované snahou nájsť niečo spoločné medzi činnosťou umelca a vedca a nájsť súvislosti medzi „bezfarebnými integrálmi" a „estetikou vedeckej tvorby" (Mejlach, 1971, s. 134—160).

Problém obraznosti termínov a sprievodných znakov obraznosti — expresívnosti a emocionálnosti — nie je teda jednoznačný. Navyše množstvo termínov „obrazného" rázu bude závisieť od druhu vednej oblasti, s akou časťou objektívnej reality je spojený jej pojmovo-terminologický systém. Inak sa bude tento problém prejavovať vo vedných odboroch spätých s prírodou alebo v spoločensko-politických vedách, kde obsah pojmu môže byť sociálne determinovaný kladným alebo záporným vzťahom ku skutočnosti a môže sa ďalej rozvíjať pri používaní termínu, a inak v oblasti strojárstva a výpočtovej techniky.

Terminológia je súčasťou slovnej zásoby v rámci jazykového systému a všetky jazykové osobitosti terminologickej lexiky možno skúmať iba v prirodzených podmienkach, teda v takom prostredí, kde sa termíny používajú na vyjadrovanie odborných pojmov a kde sú významy oveľa presnejšie a ostrejšie vymedzené než významy pomenovaní z iných vrstiev slovnej zásoby. Týmto prirodzeným prostredím je lexika vedeckého jazyka s gnozeologickou, informačnou a komunikatívnou funkciou (Danilenko, 1976). Príslušnosť termínu do tohto lexikálneho podsystému tvorí základ špecifických vlastností termínu ako jazykového znaku.

Na druhú dôležitú skutočnosť, ktorú si treba uvedomiť, upozorňuje V. V. Morkovkin (1938). Termín patrí k dvom systémom, ktoré sa odlišujú svojou podstatou a spôsobom fungovania: k systému národného jazyka a k systému medzinárodného vedeckého poznania, čo je príčinou vnútorného napätia termínu a známych protirečení jeho vlastností. Termín ako označenie pojmu patrí metajazyku vedy, v ktorom sa vyznačuje vlastnosťami imanentnými vede (intelektuálna čistota, neutrálna modalita, jednoznačnosť a i.), ale ako jednotka národného jazyka sa správa ako ostatné lexikálne jednotky a vplývajú naň aj živelné sily ako na každé bežné slovo (synonymia, polysémia, homonymia a i.).

Zaradenosť termínu do vedeckého jazyka určuje, že sémantické jazykové procesy v bežnom jazyku, ktorým termíny súčasne podliehajú, prebiehajú v nich v špecifickom rozsahu a v zmenenej forme bez toho, aby sa narušali princípy fungovania termínu vo vedeckom jazyku (Danilenko, 1976). V procese svojho reálneho fungovania má teda termín aj svoje špecificky sa prejavujúce vlastnosti synonymie, polysémie a iných javov. V tejto súvislosti sa núka otázka, ako sa bude v termíne prejavovať obraznosť? Ak existuje obraznosť v bežnom jazyku ako výraz emocionálno-expresívnych zložiek vyjadrenia, nemožno ju vylú-

čiť ani v terminológii, kde sa špecificky prejavuje predovšetkým vo vzťahu k termínom utvoreným metaforickým prenášaním pomenovania.

Ako sme už spomenuli, obraznosť môže mať odlišný charakter v rôznych terminologických vedných systémoch. Vzhľadom na neveľký počet takýchto termínov sme sa zamerali na strojársku terminológiu a terminológiu výpočtovej techniky. V oboch terminológiách má obraznosť svoje miesto v súvislosti s niektorými ich osobitými vlastnosťami: *a)* v oboch je výrazne sformovaná lexika, ktorá vznikla zúžením alebo rozšírením významu, prevzatím pomenovaní z angličtiny, prípadne z nemčiny a francúzštiny a utvorením zo slovných základov grécko-latinského pôvodu. Keďže lexika tohto druhu je neutrálna, o to viac v nej vyniká skupina sémanticky tvorených termínov; *b)* časť strojárskej terminológie vznikla dávnejšie spolu so vznikom niektorých remesiel a je spojená s názvami rozličných súčiastok rozmanitého tvaru; *c)* strojárska terminológia je spojená s ústnym dorozumievaním medzi odborníkmi vo výrobnom procese, ktorí do nej vnášajú mnohé prvky z bežného jazyka, viac presýteného živými metaforickými výrazmi, čo môže napomáhať prenikanie prvkov obraznosti do nej vo väčšej miere než v iných vedných odboroch; *d)* terminológia výpočtovej techniky ako jedného z najnovších vedných odborov odráža princípy práce počítačov a ich spojenia s človekom, v dôsledku čoho môžu byť termíny skúmaného typu utvorené na základe analógie s inými druhmi príznakov než v strojárskej terminológii.

Chceli sme si overiť, ako prijímajú termíny utvorené metaforickým prenášaním významu sami odborníci, preto sme 17 odborníkom — strojárskym inžinierom a pracovníkom vo výpočtovej technike — predložili 42 termínov z oblasti strojárskej terminológie a 35 z oblasti výpočtovej techniky. Mali odpovedať na 3. otázky: *1.* Pociťujete pri daných termínoch vzťah k pôvodne pomenovaným predmetom? Určte, na základe čoho tento vzťah pociťujete. *2.* Vzbudzujú niektoré termíny vo vás vedľajšie asociácie, isté emócie? *3.* Ak význam termínu nepoznáte, určte, aké predstavy, pocity vo vás vyvoláva.

Pravda, treba tu rozlišovať dva aspekty: *a)* priame použitie termínu v príslušnej oblasti, v ktorej odborník využíva termín na gnozeologické, informačné a komunikačné ciele (v tomto prípade ide o existenciu pojmu a jeho pomenovania v systéme vedy, kde sa chápe jednoznačne a presne, inak by dorozumievanie medzi odborníkmi nebolo možné) a *b)* úvahy o termíne, jeho vzniku, o tom, či sa potláčajú črty, ktoré sa stali základom pomenovania, a či sa stráca ich schopnosť vyvolať predstavy o východiskovom význame.

Len v dvoch prípadoch u opýtaných prevažovalo technické chápanie termínu, keď vzťah k pôvodne pomenovanému predmetu úplne zanikol alebo sa uvedomoval iba pri malom počte termínov. Pri väčšine opý-

taných prevažoval vzťah k pôvodnému predmetu vo väčšej alebo menšej miere a v niektorých prípadoch sa vybavovali aj vedľajšie asociácie (vec je malá, milá, nepríjemná, záporná a pod.). V menšej časti odborníkov niektoré technické termíny okrem predstavy pojmu a vzťahu k pôvodnému predmetu vyvolávali aj vedľajšie asociácie. Napríklad termín *lopatka* (činná časť kompresora) niekto chápal iba ako označenie technického pojmu, iný si uvedomil súvislosť s časťou tela alebo bežným pracovným nástrojom; v dvoch prípadoch vznikli aj vedľajšie asociácie — pieskovisko, lopatka vodného mlynčeka na potoku. V súvislosti s termínom *ihla vstrekovacej dýzy* (súčasť naftového motora) sa všetkým opýtaným vybavil dlhý tenký predmet, ale aj možnosť vpichu do kože, ktorý sa dával do súvisu s nebolestivým alebo s bolestivým pocitom. Termíny *starnutie* a *únava (materiálov)* sa popri technickom ponímaní dali do súvislosti s človekom a jeho životom. Termín *prítlačný kôš* (súčasť kompresora) vyvolal predstavu tvaru alebo funkcie predmetu udržiavať obsah niečoho, ale aj nádoby na odpadky, ba dokonca asociáciu s pokrčenými papiermi v koši. Súčasť obrábacieho stroja — *kónik* — chápe strojár ako časť sústruhu, ale odborníkovi v oblasti výpočtovej techniky pripomenul kobylku, prípadne sa mu vybavila vlastnosť „hojdací". Pomenovanie *prsteň regulačnej objímky* (súčasť naftového motora) vyvolal predstavu predmetu okrúhleho tvaru či predmetu, ktorý sa nosí na prste, a dokonca aj svadbu. V súvislosti s termínmi *pamäť* a *pamäťová bunka* (elementárna jednotka pamäte počítača) si všetci uvedomili, že názvy vznikli využitím pomenovaní z oblasti psychológie a biológie. Termín *tanier* (súčasť kompresora) u niekoho vyvolal predstavu okrúhleho tvaru, u druhého plochosť, u tretieho predstavu niečoho rotujúceho, v jednom prípade, kde šlo o neznámy termín, súvis s hladom. Všetci opýtaní si uvedomili súvislosť so živočíchom pri pomenovaniach *chladiaci had* (časť kompresora), *baran, kohút, vlk* (stroj na rozvlákňovanie papiera), *myš* (vstupné zariadenie počítača). Pri použití termínu *myš* iba jeden odborník z oblasti výpočtovej techniky ho dával do súvisu s rýchlym chaotickým pohybom, ostatní si uvedomili súvislosť so živým tvorom a odborník strojár, ktorý tento termín nepoznal, mal asociáciu „zabiť". Pomenovania *kohút, baran* chápali ako technické pojmy, ale uvedomovali si vzťah aj k pôvodným pojmom. Jednoznačne technicky sa chápali termíny *hlava, čap, čelo, mostík, kľúč, mriežka* a i.

Aj u odborníka v oblasti počítačov termín môže vyvolávať vedľajšie spojenia s inými predmetmi, ktoré používa a s ktorými sa stretáva vo svojom živote — napriek tomu, že vec označenú termínom dôverne pozná. Napríklad pri používaní termínu *magnetický bubon* odborník jednoznačne vie, že ide o valec z nemagnetického materiálu s magnetickou vrstvou určený na magnetický záznam údajov, ale môže sa mu

vynoriť i predstava okrúhleho predmetu, dutého predmetu, ako aj hlučnosť tohto pôvodného nástroja. Termín *dierovacie kliešte* pozná ako nástroj na ručné dierovanie jednotlivých otvorov do nosiča, ale uvedomí si, že tento nástroj je pomenovaný podľa primitívnejšieho hrubého zariadenia, nezodpovedajúceho citlivým a jemným prístrojom výpočtovej techniky. Iný odborník, ktorý pracuje v oblasti výpočtovej techniky a intenzívne sa venuje športovej činnosti, si pri termíne *adresová stopa* (stopa obsahujúca adresy, ktoré umožňujú prístup k pamäťovým miestam na ostatných stopách toho istého nosiča) uvedomí aj spojitosť s lyžiarskou stopou, termín *komínček upchávky* (súčasť turbíny), ktorý nepozná, dáva do súvisu so surfovou plachtou a pomenovanie *mačka (žeriavová)* s horolezeckým náčiním.

Ak termín nie je známy, jeho význam technik odvodzuje iným spôsobom ako laik. Uvedieme niekoľko príkladov: *ihla* — niečo dlhé, tenké, čo sa zasúva do malého otvoru; *klietka (pružiny piesta)* — mriežka rôznych tvarov; *mostík (vodiaci)* — usmernený pohyb v dvoch smeroch; *čelo (skrine regulátora)* — niečo vysunuté vpredu, s čím je možné pri pohybe naraziť do prekážky; *päta* — niečo vysunuté vzadu, do čoho udrie iné teleso približujúce sa zozadu; *budenie* — podnecovanie pohybu; *starnutie* — strata vlastností; *reťaz* (postupnosť prvkov z istej množiny) — zoskupenie prvkov za sebou do celku, s ktorým možno manipulovať; *kanál (vstupný)* — zabezpečuje prenos odniekiaľ niekam, na rozdiel od pôvodného pojmu však neprenáša odpad; *bunka (pamäťová)* — ide o niečo malé, jedinečné, elementárne a pod. U niektorých odborníkov neznámy termín vyvolal len vedľajšie predstavy, napríklad *lampáš (ventilu)* — Aladinova zázračná lampa z rozprávky, *konfeta* (odpad vzniknutý dierovaním otvorov do diernych štítkov) — zábava, *reťaz* — okovy, *žrď (typová)* — športové náčinie, *vlk* — rozprávka a pod.

Z toho vyplýva, že pri termínoch utvorených prenesením pomenovania z bežného jazyka na nový technický pojem nemožno jednoznačne hovoriť o strate obraznosti, schopnosti vyvolávať predstavy o obsahu východiskového významu a že takéto termíny si vo väčšej či menšej miere zachovávajú obraznosť, ktorá môže vzbudzovať dokonca aj vedľajšie asociácie. Bude to pravdepodobne závisieť od spôsobu myslenia človeka, od jeho predstavivosti, obrazotvornosti, životných zážitkov (*myš* — rýchly chaotický pohyb — živočích — zabiť; *zub* — trhanie zuba; *ihla* — bolesť), od dĺžky používania a poznania termínu v príslušnej oblasti a i. Pravda, tieto a iné podobné dohady by sa dali potvrdiť iba výskumom psychológov.

Obraznosť vo význame slova je spojená s expresívnosťou a emocionálnosťou. Expresívnosť ako zložka pragmatického významu komunikačného prostriedku, v ktorej sa prejavuje osobnosť podávateľa a jeho

vzťah, vlastný postoj ku skutočnosti (Mistrík, 1974, s. 222), sa môže vyskytovať v prvom rade pri vzniku termínov utvorených metaforickým prenášaním pomenovania. Je známe, že v rôznych jazykoch analogické úseky objektívnej reality nie sú členené rovnako. Rozdiely sú podmienené osobitosťami historického vývinu národov, ich národnej kultúry, spôsobu života, prírodnými podmienkami krajiny, stupňom pochopenia a poznania určitej predmetnej oblasti a jej významom v živote národa. Všetko toto sa odráža aj v terminológiách rozličných vedných odborov, v ktorých sa objem pojmov a ich pomenovania v rôznych jazykoch nemusia zhodovať. V súvislosti s danou témou je napríklad známe, že v rozličných jazykoch terminologické pomenovanie môže vyjadrovať rôzny príznak podobnosti, napríklad pomenovanie odpadu vzniknutého dierovaním otvorov do diernej pásky alebo štítkov je v slovenčine *konfeta,* ale v nemčine *Schuppe* (= šupina), výstupok na hlave alebo drieku skrutky proti otočeniu má názov v slovenčine *nos skrutky,* ale v ruštine *us bolta* (*us* = úkos; *bolt* = skrutka) a pod.

V. N. Prochorovová (Prochorova, 1981) spomína expresívnosť v termínoch nie ako sprievodný, ale dokonca ako prvotný, samostatný jav v tých prípadoch, ak expresívnosť je výsledkom štylistického zafarbenia slova, od ktorého je termín utvorený, jeho príslušnosti k rôznym štýlom národného jazyka, prípadne k lexike dialektu alebo žargónu, a ako príklady uvádza ruské termíny *grochot* (= triediace sito), *vertľug* (= otáčavý čap), *kutok* (= výklenok) a i. Expresívnosť vzniká podľa nej aj pri kontraste zastaranosti východiskového slova a súčasnosti používaného termínu, ak je termín utvorený od archaizmu alebo historizmu. V našom prístupnom materiáli sme také slová nenašli, pretože takto utvorených termínov je celkove veľmi málo. Takéto termíny sa zachovali pravdepodobne z dávnejšej ľudovej terminológie. Dnes sa tvorbe termínov venuje veľká starostlivosť a termíny z nárečových vrstiev jazyka už nevznikajú.

Pri tvorení termínu na základe prenesenia pomenovania hrá určitú úlohu aj emocionálnosť. Nový pojem, ktorý treba pomenovať, možno totiž porovnávať s vecou škodlivou, nepeknou, nepríjemnou alebo takou, ktorá vzbudzuje príjemné predstavy. Ide tu o moment záporného alebo kladného hodnotenia pomenúvanej veci, javu, čo ovplyvňuje výber toho alebo iného príznaku vyjadreného v termíne. V tejto súvislosti V. N. Prochorovová hovorí o deminutívach v úlohe termínov, v ktorých deminutívna prípona vyjadruje emocionálne hodnotenie spolu s obraznosťou ako výsledok asociatívneho pomenovania (tamže). Medzi skúmanými termínmi je tiež viacero deminutív: *lopatka, pätka, mostík, nôžka, komínček, krček* a i. Tieto termíny skutočne označujú malé veci, ale ako poznamenáva J. Mistrík (1974, s. 224), aj deminutíva môžu mať dvojaký význam: *a)* čisto vecný, ak pomenúvajú rela-

tívne malé veci; *b)* expresívny, odvodený, vyjadrujúci kladný cit subjektu deminutívnymi príponami. V prípade termínov deminutív ide skôr o nocionálnu, nie expresívnu hodnotu slova. Pripusťme však, že v niektorých termínoch označujúcich malé veci sa emocionálny prvok môže vyskytovať, pričom používaním deminutívnej podoby strácajú expresívny odtienok a menia sa na neutrálne prostriedky (o mieste a využívaní deminutív v terminológii všeobecne porov. Buffa, 1955).

Na druhej strane už aj východiskové slovo môže mať určité emocionálne zafarbenie. Súhlasíme s V. N. Prochorovovou — a potvrdzujú to aj naše príklady (termíny *vlk, žandár, myš, baran)* —, že termín utvorený od emocionálne zafarbeného slova aktívnej slovnej zásoby si takisto zachováva emocionálny odtienok.

Ak zhrnieme doteraz uvedené myšlienky, treba pripustiť, že v termínoch, ktoré vznikli metaforickým prenášaním pomenovania, ostávajú ako sprievodný znak stopy obraznosti, expresívnosti a emocionálnosti pri utvorení termínu a v niektorých prípadoch, ako ukázal prieskum medzi odborníkmi, zachovávajú sa tieto prvky aj pri používaní termínu. A tu sú nevyhnutné otázky: Možno hovoriť o neutrálnosti sémanticky tvorených termínov? Aké sú príznaky obraznosti v bežnom slove a aká je podstata obraznosti v termíne?

Predovšetkým treba mať na zreteli, že príznak metaforického prenášania tu charakterizuje jeden spôsob terminologickej nominácie, je jedným z pomenúvacích motívov. Pri používaní termínu *ozubený prsteň regulačnej objímky* si nepredstavujeme prsteň ako šperk, materiál, z ktorého je zhotovený, príležitosti, pri ktorých sa daruje a pod. Z predstavy prsteňa ostáva len jeden príznak spoločný prsteňu — ich vonkajšia forma (prípadne spôsob upevnenia). Teda pri tvorbe termínu a nie v samej metafore vystupuje do popredia vydelenie spoločného príznaku.

V metaforickom obraze sa spája nie ľubovoľný jednotlivý príznak s iným objektom reality, ale celý obsah príslušného slova. Predmet sa chápe v celom komplexe jeho charakteristík, nevyjadrujú sa len podstatné príznaky vo význame slova a obsah obrazu sa poznáva len v konkrétnych vzťahoch, do ktorých obraz vstupuje. Práve odtiaľ pochádza obsahová nevyčerpateľnosť metafory a nemožnosť odlúčiť ju od spojenia s daným slovom. Nemožno vedľa seba postaviť termín *prsteň regulačnej objímky* a spojenie *mramor čela.* Súčiastka motora môže byť pomenovaná aj inak, prípadne podľa iného príznaku z logického spektra pojmu, ale obsah spojenia *mramor čela* nemožno vyjadriť iným výrazom. (O vzťahu metafory a termínu porov. Oroszová, 1988.)

Metaforická obraznosť sa pri častom opakovaní stráca, kým pri častom používaní termínu charakteristický príznak podobnosti nemiz-

ne a je základom vnútornej formy termínu. Na druhej strane, ako sme videli, aj pre odborníkov sú niektoré termíny obrazné iba svojím pôvodom a v procese fungovania obraznosť stratili *(hlava skrutky, plávajúca hlava)* alebo si ju zachovali *(myš, vlk)*. Niektoré z pomenovaní sa natoľko zžili s terminológiou, že sa pomocou nich tvoria nové odvodené termíny, ktorých základom je obrazný význam *(stromčeková nôžka)*.

Zásadný rozdiel v obraznosti, expresívnosti a emocionálnosti medzi termínom a bežným slovom však nebude spočívať v rôznych prejavoch a v podstate týchto prvkov, ale predovšetkým v odlišnej funkcii pomenovania, v odlišnom vzťahu obraznej zložky významu slova k označovanému pojmu pri termíne a pri bežnom slove (porov. Prochorova, 1981). Táto myšlienka si vyžaduje bližšie vysvetlenie.

Z dialektického vymedzenia vzťahu termínu a pojmu vyplýva, že pojmová štruktúra, resp. logické spektrum vplýva na podobu termínu a vzťah medzi nimi je sprostredkovaný (o vzťahu termínu k pojmu porov. Horecký, 1974). Na prvé miesto tu teda vystupuje kognitívny, racionálny pojmový význam, t. j. signifikatívna funkcia termínu, na druhom mieste sú obrazné prvky v termíne. Význam termínu pri spájaní s inými slovami sa nemôže zmeniť, pretože jeho význam je ostro ohraničený a v usporiadanej vypracovanej terminológii podopretý definíciou.

Terminológia je sústava medzi sebou vzájomne spätých pomenovaní, ktorá zodpovedá príslušnému pojmovému systému. To znamená, že ďalším rozhodujúcim kritériom, ktoré stojí nad obraznosťou, expresívnosťou, emocionálnosťou termínu, je kritérium systémovosti určitej pojmovo-terminologickej sústavy (o kritériu systémovosti porov. Masár, 1976). Len čo termín prechádza z terminologického systému do neterminologického používania, stráca vlastnosti termínu a môže sa stať expresívnym slovom, získava väčšie asociačné schopnosti a rôznorodejšiu spájateľnosť v textoch (Poštolková, 1984). Termín ako každé iné slovo má v sebe potenciálne tendencie vyvolávať v určitých podmienkach posuny vo význame slova. Ak termín vypadne zo systému klasifikácie pojmov a termínov, tieto potenciálne príznaky sa môžu objaviť alebo ďalej rozvíjať a dostávať sa do nových asociatívnych spojení až po poetické videnie objektov skutočnosti, ak sa termín použije v obraznej funkcii. Práve tu vidieť podradenosť všetkých vlastností termínu jeho spojeniu s pojmom a zaradenosti v terminologickom systéme.

Vedecký jazyk sám osebe nepotrebuje metafory, umelecké obrazy. Tie utvárajú iba doplňujúce možnosti na rozširovanie slovnej zásoby vedeckého jazyka a v súvislosti s tým aj obraznosť je iba sprievodným faktorom, opäť podradeným ďalšej vlastnosti termínu, že totiž

termín pomenúva odborný pojem a terminológiu tvoria predovšetkým jednotky nominatívneho typu, ktorých miesto v systéme vedného odboru je vymedzené definíciou.

Na záver možno povedať, že kategória obraznosti a neutrálnosti zovšeobecňuje možnosti využitia slova bežného jazyka v terminológii. Kým pri termínoch, ktoré vznikli prenášaním pomenovania a použitia slova v jeho nepriamom význame, kategória obraznosti fixuje možný výskyt expresívnych a emocionálnych zložiek, pri termínoch, ktoré vznikli zúžením alebo rozšírením významu slov bežného jazyka, poukazuje na vylúčenie týchto zložiek. Požiadavky teoretikov, aby termín neviazal na seba žiadne modálne prvky, je z hľadiska čistej logiky správna, ale v reálnej praxi formovania terminológie sa pri tvorbe termínov stretávame s celým radom javov, ktoré tejto požiadavke protirečia. Na druhej strane strata expresívnych a emocionálnych odtienkov vo význame termínu v procese jeho fungovania vôbec neznamená, že kategória obraznosti stráca svoj význam. Naopak, pri teoretickej analýze a tvorbe terminológie musí sa v celej šírke brať do úvahy ako jeden z veľmi produktívnych faktorov vyjadrovania nových pojmov.

Katedra jazykov Vysokej školy technickej
Zbrojnícka 3, Košice

LITERATÚRA

BUFFA, F.: Využitie deminutív v terminológii. Slovenské odborné názvoslovie, *3*, 1955, s. 129—133.

DANILENKO, V. P.: O meste naučnoj terminologii v leksičeskoj sisteme jazyka. Voprosy jazykoznanija, 1976, č. 4, s. 64—71.

FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.

HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 129—132.

LENDEL, L.: „Perenosnoje značenije" ili „obraznoje upotreblenije" slov? — In: Leksikologija i leksikografija. Red. S. G. Barchudarov. Moskva, Nauka 1972, s. 48—72.

MASÁR, I.: O kritériu systémovosti v terminológii. — In: Aktuálne problémy lingvistickej terminológie. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1976, s. 17—25.

MAJLACH, B. S.: Na rubeže nauki i iskusstva. (Spor o dvuch sferach poznanija i tvorčestva.) Leningrad, Nauka 1971. 247 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 456 s.

MORKOVKIN, V. V.: Terminy i vozmožnyj sposob ich opisanija v slovare aktivnogo tipa. — In: Problemy razrabotki i uporjadočenija terminologii v Akademijach nauk sojuznych respublik. Moskva, Nauka 1983, s. 150—158.

OROSZOVÁ, D.: Metafora a termín. Slovenská reč, 53, 1988, s. 12—18.
POŠTOLKOVÁ, B.: Odborná a bežná slovní zásoba současné češtiny. Praha, Academia 1984. 124 s.
POŠTOLKOVÁ, B. — ROUDNÝ, M. — TEJNOR, A.: O české terminologii. Praha, Academia 1983. 132 s.
PROCHOROVA, V. N.: Semantika termina. Vestnik Moskovskogo universiteta, serija 9. Filologija, 1981, č. 3, s. 23—32.
REFORMATSKIJ, A. A.: Čto takoje termin i neterminologija. Moskva, Akademija nauk SSSR, Institut jazykoznanija 1959. 14 s.
ZABELIN, I.: O kuľture myšlenija. Novyj mir, 37, 1961, č. 1, s. 158—165.

Opisnosť a úspornosť v dopravnej terminológii

KVETOSLAVA OKÁLOVÁ

Potrebu nových pomenovaní v dôsledku obrovských zmien organizácie života a vedecko-technického pokroku sprevádza snaha vyjadriť pomerne malým počtom jazykových prostriedkov veľa informácií. Sledovanie jazykových prejavov v súčasnosti ukazuje, že zjednodušovanie komplikovaných slovotvorných štruktúr je pre ňu príznačné. V tomto príspevku chceme na príkladoch z dopravnej terminológie ukázať, ako pôsobí princíp úspornosti pri pomenúvaní a v komunikačnom procese.

V dopravnej terminológii v oblasti pomenúvania zložitých procesov a predmetov objektívnej skutočnosti majú dominantné postavenie združené pomenovania predovšetkým preto, že poskytujú možnosť zachytiť čo najviac sémantických príznakov: *automobilová pošta, automobilový park, automatický blok, automatický pilot, prípojný spoj.* Ako názvy druhov dopravy, ale aj ako iné pomenovania sa presadzujú dvojslovné združené pomenovania vo forme zhodného prívlastku aj preto, že dobre vyjadrujú druhové znaky: *automobilová doprava, železničná doprava, letecká doprava, medzinárodná doprava, kontejnerová doprava* atď. Kvôli jednoznačnému určeniu, príp. odlíšeniu od iných pojmov sa k týmto názvom pripájajú ďalšie prívlastky, a tak sa tvoria aj viacčlenné združené pomenovania: *hromadná doprava — mestská hromadná doprava; kontejnerová doprava — československá kontejnerová doprava; prepravný poriadok — cestovný prepravný poriadok, letecký prepravný poriadok; vlakový zabezpečovač — bodový vlakový zabezpečovač, líniový vlakový zabezpečovač; lanová dráha — lodná lanová dráha, visutá lanová dráha.*

Vzniká tu teda napätie medzi opisným pomenovaním, príp. viacčlennou formou a jeho praktickým využívaním v odbornej komunikácii

a tak začína pôsobiť ekonomizujúca jazyková tendencia a úsilie toto napätie odstrániť: univerbizáciou sa z atributívnych prvkov združeného pomenovania tvoria jednoslovné termíny: *lanová dráha — lanovka, pojazdná posunovacia plošina — posuvňa, kontrolné priecestné návestidlo — priecestník.*

Poznáme však aj také prípady, kde základom univerbizovaného pomenovania je podstatné meno, ktoré je v združenom pomenovaní atribútom. Tu ide o silnú tendenciu k systémovosti; viaceré pomenovania sú utvorené sufixom *-ník: priečna výstuha paluby — palubník, výstuha otvoru dverí paluby — dverník.* Slovenčina tu využíva svoje bohatstvo slovotvorných prípon *-ka, -ik, -ník, -ica, -ňa, -č* pripájajúcich sa spravidla k slovu fungujúcemu ako zhodný prívlastok, lebo ten najvýraznejšie vyjadruje jazykovo realizovateľný príznak: *čelná stena (nákladného vozňa) — čelnica, bočná stena (nákladného vozňa) — bočnica.*

Univerbizované pomenovanie sa javí ako úspornejšia lexikálna jednotka a ľahšie sa v komunikácii používa. Veľmi výrazne sa to prejavuje pri tých združených pomenovaniach, v ktorých prívlastkom býva cudzie slovo. Tu je ďalší typ univerbizácie: skrátením prídavného mena a spojením so základovým slovom vzniká hybridné zložené slovo: *automatický blok — autoblok, automatický pilot — autopilot, automobilový klub — autoklub, automobilová pošta — autopošta, elektrický motor — elektromotor.* Pri týchto pomenovaniach sa univerbizáciou niekedy stráca sémantická priezračnosť a presnosť. V slovách *autoblok, autopilot, autopošta* sa prvá časť slova môže vzťahovať na *automobil* alebo na prívlastok *automatický.* Ako vidieť, v takýchto prípadoch často vzniká homonymia, preto treba pozorne zisťovať, v ktorej oblasti dopravy sa univerbizovaný termín používa (v železničnej, leteckej, automobilovej doprave) alebo v záujme presnosti a jednoznačnosti použiť radšej dlhšie združené pomenovanie.

Keďže sa univerbizované pomenovanie vyznačuje oproti združenému pomenovaniu úspornosťou, treba združené pomenovania posudzovať aj z hľadiska vnímania a zapamätania, resp. z hľadiska komunikačného procesu. V tejto súvislosti treba poukázať na poznatky o linearizácii v rečovom akte (Krupa, 1980).

Štruktúra, ktorá sa vytvára postupne doprava — hovoríme o pravostrannej linearizácii —, je pri tvorení aj pri vnímaní reči jednoduchšia, jednotlivé prvky štruktúry priraďujeme postupne k sebe:

1 2 1 2 3 1 2 3
prevádzka lanovky, prevádzka bez sprievodcu, súčiniteľ využitia jázd,
1 2 3 4
súčiniteľ využitia parku vozidiel.

Pri ľavostranných štruktúrach sa uplatňuje pravidlo, že rozvíjajúce,

určujúce slová stoja pred základovým slovom (zhodný prívlastok):

3 2 1 3 2 1

bodový vlakový zabezpečovač, traťové zabezpečovacie zariadenie, pre-

2 1 3 2 1 4 3

pravná listina, železničná prepravná listina, náhradná železničná pre-

2 1

pravná listina.

Treba konštatovať, že v odbornej terminológii dopravy sa vyskytujú obidva typy linearizácie, príp. aj kombinácia obidvoch typov v jednom termíne:

1 2 3 4 3 2 1

súčiniteľ využitia parku vozidiel, traťové zabezpečovacie zariadenie,

1 3 2

prevádzka cestného vozidla.

Pri zložitých pomenovaniach s ľavostrannou linearizáciou musí mať hovoriaci dobre premyslenú organizáciu pomenovania, lebo kľúčové slovo býva posledné. Počujúci si zasa musí pamätať celú štruktúru termínu až do okamihu skončenia prehovoru. Ľavostranné štruktúry označované aj ako regresívna linearizácia kladú nároky na tzv. krátkodobú pamäť, ktorá funguje ako limitujúci faktor dĺžky združeného pomenovania — zhodného prívlastku. Preto nastáva kompenzácia komplikovaných regresívnych štruktúr. V týchto jazykových štruktúrach sa zjednodušuje ich forma.

Spôsoby zjednodušovania jazykových znakov a tým aj uľahčenie rečových prejavov sú rôzne. Okrem spomenutých typov univerbizácie sa v súčasnosti veľmi výrazne prejavuje tendencia tvoriť úspornou modifikáciou začiatočných písmen alebo slabík jednotlivých slov združeného pomenovania kratšiu jednotku, veľmi často ako iniciálovú skratku: *mestská hromadná doprava — MHD, Cestovný prepravný poriadok — CPP, Letecký prepravný poriadok — LPP, grafikon vlakovej dopravy — GVD, traťové zabezpečovacie zariadenie — TZZ, automatizácia železničnej dopravy — AŽD.* Mnohé z týchto skratiek sú pôvodne textové skratky. Pri tvorbe písaného textu sa javí účelnejšie používať pre často sa opakujúce viacslovné pomenovania skratku. Tým sa aj vysvetľuje hojné tvorenie skratiek, t. j. šetrenie miesta v písomnom prejave, čím sa viac-menej aj vymedzuje ich používanie práve v písomnom prejave.

V dopravnej terminológii sa najčastejšie skracujú názvy vnútroštátnych a medzinárodných dopravných inštitúcií a názvy vnútroštátnych a medzinárodných noriem: *UIC — Medzinárodná železničná únia, ICAO — Medzinárodné združenie pre civilné letectvo, TEE — Transeurópsky expresný vlak, CIM — Medzinárodný dohovor o preprave tovaru po železniciach, ČSWT — Československo-švajčiarska tarifa pre*

vozňové zásielky. Iniciálové skratky majú oproti svojim plným pomenovaniam tú nevýhodu, že sú demotivované, a tým sa ich používanie obmedzuje na úzku skupinu odborníkov. Niekedy však prechádzajú tieto skratkové útvary natoľko procesom osamostatňovania, že už aj v hovorenom prejave úplne nahrádzajú plnú formu pomenovania. Týka sa to najmä názvov rôznych dopravných inštitúcií: *ČSAD — Československá štátna automobilová doprava, ČSD — Československé štátne dráhy, VÚD — Výskumný ústav dopravný, AŽD — Automatizácia železničnej dopravy.*

Iniciálová skratka ako ucelená a ľahšie zapamätateľná jednotka prechádza do dlhodobej pamäti, kde sa ukladá spolu so všetkými ostatnými jazykovými jednotkami. Dlhodobá pamäť sa stáva obranným mechanizmom voči veľkému množstvu skratiek. Aby sa nepreťažovala novými skrátenými jazykovými jednotkami, je v určitom čase racionálnejšie používať zrozumiteľné dlhé pomenovania.

Uvedené druhy skrátených pomenovaní ukazujú, že v systéme jazyka i v dorozumievacom procese má skracovanie významné postavenie. Zisk, ktorý ekonomickosť prináša, nie je len obmedzenie jazykového materiálu. Ide tu o proces štruktúrnej kondenzácie. Tvorenie iniciálových skratiek možno označiť ako osobitný druh univerbizácie.

Ekonomickosť systémových lexikálnych jednotiek sa využíva na dosiahnutie úspornosti jazykového prejavu. Pôsobenie systému a rečového prejavu je vzájomné, hoci jazyková úspornosť sa často dáva do spojitosti so snahou o stručnosť, šetrenie miesta a energie príznačnou práve pre naše storočie.

Abreviatúry (skratky) sa hodnotia nielen z hľadiska postavenia v jazykovom systéme, ale aj v komunikačnom procese. Ako ekonomické jazykové prostriedky sa majú používať racionálne, aby boli prínosom, a nie balastom v komunikačnom procese. Jazyková ekonomickosť a opisnosť pôsobia v dialektickom vzťahu a zdanlivá konkurencia sa vyrieši tým, čo je v jazykovom prejave pre produktora i receptora racionálnejšie. Princíp racionálnosti pôsobí explicitne v ekonomickosti, ale nie každý racionálny spôsob pomenovania je súčasne aj ekonomický.

Katedra jazykov Vysokej školy dopravy a spojov
Marxa-Engelsa 44, Žilina

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: O skratkách a značkách v slovenčine. Slovo a tvar, *1*, 1947, s. 9—14.

HAUSER, O.: Nauka o slovní zásobě. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980. 192 s.

HRBÁČEK, J.: Jazykové zkratky v češtině. Praha, Universita Karlova 1979. 128 s.

KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 168 s.

PETROVSKÝ, A.: Dopravný slovník. Bratislava, Alfa 1983. 444 s.

O niektorých slovenských názvoch rýb

KATARÍNA BALÁŽIKOVÁ

Súčasná slovenská rybárska nomenklatúra, ktorá je dnes rovnocenným ekvivalentom vedeckej nomenklatúry a mala by sa používať aj v bežnej praxi, má svoju históriu. Jej vývinové korene siahajú do roku 1935, keď B. Hollý použil vo svojej práci vlastné návrhy slovenskej rybárskej nomenklatúry, pri ktorých mu boli východiskom ľudové názvy, často iného, nie slovenského ani nie slovanského pôvodu.

Komisia, ktorej členmi boli dr. B. Hollý, bývalý prednosta Rybárskeho ústavu v Liptovskom Hrádku, dr. V. Topercer, vtedajší tajomník Zväzu rybárskych spolkov a družstiev na Slovensku, dr. Š. Pacák, rybársky inšpektor a vtedajší podpredseda rybárskeho spolku, J. Bako, vtedajší predseda zväzu, a S. Ivaška, ustálila neskôr (r. 1943/44) nomenklatúru, ktorú navrhoval Hollý.

V roku 1948 O. Ferianc v edícii *Spisy prírodovedného odboru Matice slovenskej* publikoval *Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov.* Práca O. Ferianca bola mimoriadne záslužná. Pri zavádzaní slovenskej ichtyologickej nomenklatúry vychádzal z návrhov vtedajšieho Zväzu rybárskych spolkov a družstiev na Slovensku, ale tie podrobil prísnej kritike, usiloval sa eliminovať cudzie vplyvy, zachovávať v čo najväčšej miere pôvodné mená, všeslovanské názvy a pritom dbať, aby vyhovovali z vecnej aj jazykovej stránky. Jeho slovenská nomenklatúra, ktorá sa používa v podstate dodnes, už vtedy bola dvojčlenná: prvá časť — substantívum — znamenala rodové meno, druhá časť — adjektívum — znamenala druhové meno, napr. *jalec tmavý, jalec hlavatý, jalec obyčajný.*

Prínosom práce O. Ferianca je i to, že sa okrem čiastkového etymologického výkladu pokúsil podať výpočet nárečových názvov každého druhu ryby. Pri priamom terénnom výskume sme zistili aj niektoré

ďalšie nárečové názvy. Zároveň sme zistili, že medzinárečová interferencia je vysoká, pričom pri lexikálnej interferencii v súčasnosti ťažko rozlíšiť, či ide o to, že slová vo viacerých nárečových lokalitách majú rovnaký význam zákonite, alebo či sú to iba slová formálne zhodné, ale významovo odlišné. V príspevku uvedieme mnohé Feriancom i nami v teréne zistené názvy. Súčasne sa pokúsime poukázať na etymológiu niektorých slovenských ľudových názvov rýb, pričom budeme vychádzať najmä z práce O. Ferianca.

Výskum slovenských jazykovozemepisne diferencovaných názvov rýb (heteroným) i variantných názvov rýb toho istého druhu v tej istej zemepisnej lokalite (t. j. synoným) nám ukazuje jednak bohatstvo ľudovej reči (obrazotvornosť človeka lovca), ale aj vývinový stupeň rybárstva u nás. Ak sa v niektorej lokalite viac rybárčilo, zákonite v nej zostalo viac nárečových názvov. Treba však povedať, že analogicky tvorba názvov vždy priamo súvisela s výskytom a množstvom rýb v našich riekach (jednotlivých povodiach).

V dôsledku spoločensko-politických pomerov slovenčina dlhé desaťročia nemala oficiálne kodifikované názvoslovie rýb. Aj v období, keď sa stala spisovným jazykom, v tejto oblasti sa pomerne ťažko presadzovali spisovné názvy. Slovenské názvoslovie rýb ako také bolo pre väčšinu rybárov dlho neznáme. Väčšina odbornej rybárskej literatúry vydávanej na našom území totiž dlho vychádzala iba v češtine, čo ovplyvňovalo aj túto názvoslovnú sféru. České názvoslovie, ako aj vplyv maďarčiny v bilingválnom prostredí južného Slovenska, vplyv poľštiny na severnom Slovensku, ukrajinčiny na východnom Slovensku, češtiny na západnom Slovensku sú také silné činitele, že ešte dlho bude pretrvávať jav, že jediný denotát (v našom prípade druh ryby) bude sa v rôznych lokalitách nášho územia (ale často aj v tej istej lokalite) označovať rozličnými designátormi (názvami).

Keď listujeme v súčasnej knižnej či časopiseckej literatúre z odboru rybárstva (z časopisov máme na mysli predovšetkým *Poľovníctvo a rybárstvo*) i v učebnicovej literatúre pre základné či stredné školy, zisťujeme celý rad terminologických, resp. nomenklatúrnych nedostatkov a nedôsledností. V slovenských názvoch rýb niet jednoty. Nevedno, či ide o vydavateľský úzus v niekoľkých podobách alebo jednoducho o nevedomosť. Ale stúpajúci záujem o rybárstvo ako šport si čoraz nástojčivejšie vyžaduje nielen mať kodifikované slovenské ichtyologické názvoslovie, ale ho aj prísne rešpektovať a aplikovať v spoločenskej praxi najmä prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov. K nárečovým názvom sa možno vracať len ako k ľudovej pokladnici, ako k prameňu ľudovej múdrosti, ako k bohatstvu slovenskej i slovanskej lexiky vôbec.

Pri výklade pôvodu slovenských názvov rýb musíme konštatovať,

že mnohé nárečové názvy majú všeslovanskú platnosť, napríklad ekvivalentné slovanské názvy pre *belička obyčajná* (Alburnus alburnus): *ouklej* (čes.), *uklejka* (rus. a bulh.), *ukleja* (poľ.), *uklija* (srb. a chorv.), *klejec, kleja* (slovin.), v slovenských nárečiach ojedinele *uklia* alebo *oklaj*. To potvrdzuje ich spoločný prastarý pôvod, t. j. že sú to slová praslovanskej proveniencie.

Niektoré slovenské nárečové názvy vznikali pod vplyvom dlhodobých intenzívnych kontaktov slovanských i neslovanských jazykov na obvode nášho jazykového územia či pod vplyvom cudzích kolonizácií. Napr. pre *pleskáča vysokého* (Abramis brama) sa z maďarčiny prevzal modifikovaný názov *devír* a *lapoška*, pre *jalca obyčajného* (Leuciscus leuciscus) zasa z nemčiny názov *zilberlink*, názov *pisorka* z ukrajinčiny pre *plosku pásavú* (Alburnoides bipunctatus) a pod. Mnohé názvy rýb vznikli kalkovaním cudzích názvov, napr. *červenoočka* z nemeckého *Rotaugen*. Mnoho slovenských nárečových heteronýmov vzniklo prenášaním významu na základe vonkajšej podobnosti istých znakov či vlastností a pod., napr. *slepáň* = *piest zelenkavý* (Blicca bjoerkna), *prúdnik* alebo *ostnačka* = *jalec obyčajný* (Leuciscus leuciscus), *hryzák* alebo *kusak* = *plž obyčajný* (Cobitis taenia) a pod. Vznik takýchto nárečových pomenovaní bol rozličné motivovaný a názvy majú aj rozdielny stupeň expresivity. Podnetom na tvorenie týchto metaforických pomenovaní boli rozličné voľné asociácie. Všetky takto utvorené nárečové novotvary ako pomenovania rýb (napr. *fúzatec, vrbníček, pagánek, petrolínka, došteníčka, židovka, cigánka, zlatulienka, koza, okáň, slepáň, dunajka, juríčka, ďuríčka, turíčka, kominár, kakaň* a pod.) boli určené na bežnú komunikáciu.

Niektoré slovanské pomenovania rýb prevzali, hoci aj po istej adaptácii, iné jazykové spoločenstvá neslovanského pôvodu. Napr. o medzijazykových slovansko-maďarských a slovensko-maďarských kontaktoch hovorí aj maďarský názov *balin*, ktorý vznikol zo slovenského *boleň* (praslovanský základ *bolьjь* = mocný, veľký).

Na základe výsledkov štúdia nárečových pomenovaní rýb v teréne, výsledkov výskumu lexikálnych jednotiek (názvov rýb) identifikovaných z dostupných starších prameňov rybárskej literatúry až do roku 1948, keď bola vydaná spomínaná publikácia O. Ferianca, ale i výsledkov štúdia odbornej literatúry z oblasti etymológie (napr. Etymologického slovníka jazyka českého od V. Macheka, Stručného etymologického slovníka jazyka českého od autorov Holuba — Lyera, Słownika etymologicznego języka polskiego od Brücknera a pod.) chceme objasniť pôvod niektorých názvov rýb na Slovensku. Okrem toho chceme ukázať rozdiely v lexikálnom inventári nárečových lokalít, ktoré sa pri niektorých druhoch rýb (a to najmä tzv. menej hodnotných) dosť namáhavo zisťujú a ktoré často treba chápať ako lexikálne vý-

požičky (niekedy možno zámerné, ale častejšie nezámerné, spôsobené nedostatočným poznaním rýb). Tvrdenie, že niektoré heteronymické či synonymické slovenské nárečové názvy rýb vyskytujúce sa v bežnej praxi musíme dnes chápať ako omyly vyplývajúce z nedostatočného poznania rýb a na základe toho ako zámenu jedného druhu ryby za iný, dokladáme zistením, že tzv. hodnotné ryby *(kapor, šťuka, sumec* a pod.) nemajú taký bohatý register slovenských nárečových názvov, pretože znaky a vlastnosti týchto rýb boli všeobecne známe. Naproti tomu tzv. menej hodnotné ryby (v minulosti a často i dnes menej konzumované, hoci o chuťových kvalitách týchto rýb by mohli veľa hovoriť mnohí labužníci) majú mnoho pomenovaní niekedy jasne, inokedy menej jasne etymologicky zdôvodniteľných. Často sa však názvy týchto rýb zamieňajú bez ohľadu na znaky rýb, ich vlastnosti, biotop a pod. Práve to nás podnietilo, aby sme skúmali tie názvy rýb, v ktorých je zreteľný posun v sémantickej štruktúre, proces medzijazykovej alebo medzinárečovej interferencie s menšími fonetickými modifikáciami, ako aj tie názvy, v ktorých je evidentné bohatstvo asociačných novotvarov a na ktorých možno dokázať naše tvrdenie o mnohých lexikálnych výpožičkách.

CHONDROSTOMA NASUS — **podustva obyčajná**. Jej nárečové heteronymá a synonymá: *podustva* — Turiec, Prievidza, Pohronie, *podusta* — Humenné, Michalovce, *podrutka* — Stará Ľubovňa, *nosál, nosačka, nosák* — Trenčín, *nosál, nosáč* — Zvolen, *švinka* — Poprad, Spiš, *kominár(-ik)* — Orava, *kakaň* — Brezno, *gagaň* — Pohorelá, *belica* — Piešťany. Názvy používané v staršej literatúre: *plotica, nosatka, nos, ostroretka.*

Pôvod: Názov *podustva* je jednoznačne motivovaný spodným postavením úst; podobne aj názvy *podusta* („pod-ústa"), *podrutka* (rety — ústa). Podobné postavenie má však aj *Vimba vimba* a takisto bola v niektorých lokalitách nazývaná *podustva,* takže v týchto prípadoch mohlo dochádzať k zámene rýb. O. Ferianc pri tvorbe slovenského názvoslovia rýb ponechal návrhy vtedajšieho zväzu, ktoré podľa výskytu pomenovaní pre Vimbu vimbu boli *nosáľ* a pre Chondrostomu nasus *podustva.* Synonymné pomenovanie *nos, nosáč, nosál, nosatka* a pod. vznikli podľa predĺženého rypáka, nazdávame sa však, že patrili viac pre Vimbu vimbu (čes. *podoustev nosák).* Názvy *šviňa, šviňka* mohli vzniknúť z poľského ekvivalentného pomenovania *świnka,* ale motiváciou tohto názvu mohla byť jednak podobnosť papuľky tejto ryby s rypákom svine domácej, jednak spôsob brania potravy (zoškrabovanie nárastu rias podobajúce sa na rytie do dna), ktorý je tiež charakteristický pre sviňu domácu. Názov *belica* mohol vzniknúť tak, že českí rybári navštevujúci príležitostne kúpeľné mesto Piešťany, nepoznajúc tento druh ryby vo svojich vodách (v povodí Labe a Vltavy

sa podustva nevyskytuje), zaradili ju jednoducho medzi „biele ryby" — *bèlice,* čo potom domáci rybári upravili na slovenský názov *belica.* Názov *kominár/kominárik* vznikol asi podľa čierneho vnútrotelového obalu brušnej dutiny. Názvy *kakaň/gagaň,* ktoré zaznamenal O. Ferianc a uviedol ich ako posmešné (expresívne) názvy bez vysvetlenia pôvodu, by sme mohli vyložiť na základe toho, že rybár pri zvesovaní úlovku z háčika tlakom na brušnú dutinu ryby vytláča z análneho otvoru obsah.

VIMBA VIMBA — **nosáľ obyčajný**. Jeho nárečové heteronymá a synonymá: *ňucháč* — Orava, *nosátko* — Piešťany, *podustva* — Trenčín, Zvolen, *slnečnica* — Môťová. Názvy používané v staršej literatúre: *nosiadka, nosiatka, belica, taran.*

Pôvod: Nosáľ obyčajný a podustva obyčajná — ako sme už spomenuli — majú spoločný znak — podobné spodné postavenie úst. Predĺžený rypák (nos) má však iba *Vimba vimba.* V ľudovej reči sa vyskytuje pomerne chudobný heteronymický rad, čo môže dokazovať našu hypotézu, že rybári voľakedy nerozlišovali tak detailne druhy rýb a často si jeden druh zamieňali iným iba na základe jediného (dominantného) znaku. Najrozšírenejšie názvy pre druh *Vimba vimba* však boli varianty pomenovania *nosáľ, ňucháč, nosáč* a pod., zriedkavejšie *podustva.* Meno *slnečnica* podľa Ferianca pochádza vraj z toho, že nosále sa rady zdržiavajú pri povrchu vody (potiaľto je to pravda, nosále skutočne obľubujú preteplené slnečné miesta), tam víria vodu, na ktorej sa odrážajú slnečné lúče. Výklad tohto preneseného názvu však sám Ferianc pokladá za naivný. S týmto hodnotením sa stotožňujeme.

Pôvod názvu *taran* Ferianc pokladá za nejasný, odvodzuje ho od vlastnosti ponevierania sa, tárania sa, blúdenia — nosáľ sa pri hľadaní potravy musí stále premiestňovať (migrovať). Pomenovanie *belica,* ojedinele sa vyskytujúce v staršej literatúre, mohlo vzniknúť zámenou za podustvu, ale mohlo byť motivované aj striebristobielou farbou nosáľa.

LEUCISCUS LEUCISCUS — **jalec obyčajný**. Jeho nárečové heteronymá a synonymá: *prúdnik* — Orava, *jas* — oblasť Latorice, *jalčok* — Klenovec, okr. Rim. Sobota, *ostnačka* — Orava, *zilberlink* — Trenčín, *podrybie* — Piešťany.

Pôvod: Názov *jalčok* je zdrobnenina názvu *jalec.* Názov *jalec* je starý (má asi praeurópsky pôvod). Súvisí buď s praslovenským *jьlъ,* čo pôvodne znamenalo „blato, hlinu", alebo s praslovanským *jьlъkъ* (čes. ekvivalent *leklý* = uhynutý). Názov *prúdnik* súvisí s jeho životom v prúdivých častiach biotopu. Názov *zilberlink* (nem. ľud. pomenovanie; v preklade *striebornik)* je motivovaný striebornou farbou. Názov *ostnačka* poukazuje na súvislosť s jeho kostrou. Zdrobnenina

jalčok vznikla porovnávaním s ostatnými druhmi rodu *Leuciscus.* Názov *podrybie* vznikol pravdepodobne ako vyjadrenie údajnej menejcennosti jeho mäsa na konzum. Názov *jas* síce Ferianc lokalizoval do oblasti povodia Latorice a zdôvodňoval ho ako názov zachytávajúci sfarbenie ryby, no takto motivované pomenovanie na území Slovenska patrí jalcovi tmavému *(Leuciscus idus).*

LEUCISCUS CEPHALUS — **jalec hlavatý.** Jeho nárečové heteronymá a synonymá: *jalec* — Pohronie, povodie Laborca, Tople, Ondavy, Trenčín, Budmerice, *ľalec* — Kysuce, *jelec* — Môťová, Prievidza, *klen* — Orava, *beláň* — Zvolen, *jazinka* — okolie Žiliny, *jas* — podunajská oblasť, *tmoľka* — Orava, *balin* — okolie Bodvy. Názvy používané v staršej literatúre: *telen, tomoľka, tĺšť.*

Pôvod: Pri tvorbe slovenského názvoslovia niekdajší Zväz rybárskych spolkov navrhol pomenovanie *klen,* ktoré je všeslovanské. V našich dialektoch sa však vyskytuje len na Orave a vo Zvolene (sem patrí aj podoba *telen).* V iných lokalitách (Turiec) označujú názvom *klen* Rutilus rutilus — ploticu obyčajnú. V slovenčine má väčšiu frekvenciu pomenovanie *jalec* (a jeho modifikácie, medzi ktoré patrí aj podoba *ľalec).* Slovakizované formy českého názvu *jelec tloušť* sú *jelec* a *tĺšť* (tu sa vystihuje zavalitosť tela). Názvy *tmoľka, tomoľka* boli motivované charakteristickou vlastnosťou jalca pohybovať sa (blúdiť, tmoliť sa) po celej dĺžke a šírke biotopu. Názov *beláň* je motivovaný farbou nie celého tela, ale bruška jalca hlavatého. Aj názvy *jazinka, jaz* sú motivované farbou ryby, ale podľa našej mienky tieto názvy patrili jalcovi tmavému.

LEUCISCUS IDUS — **jalec tmavý.** Jeho nárečové heteronymá a synonymá: *jasek* — Záhorie, povodie Moravy, *jazek* — Turiec, *vjaz* — Martin, *nitrančan, jáz* — Piešťany, *sieň* — Trenčín, *čobak* — od Latorice. Názvy používané v staršej literatúre: *jaseň, jesen, červenica, prazma, májová ryba.*

Pôvod: Heteronymá *jasek, jaseň, jes, jesen, jeseň, jáz, vjaz* (ako všeslovanské názvy) vznikli motiváciou farby a lesku ryby. Názov *sieň* tiež súvisí s farbou — vo vode sa farba ryby javí ako siná, sivomodrá, ale toto pomenovanie patrí — podľa nášho názoru — skôr druhu *Abramis brama.* Názov *červenica* je umelý, motivovaný farbou plutiev. Názov *čobak* vznikol hláskovou úpravou z karpatskoukrajinského názvu *čebak,* ale na Done týmto pomenovaním označujú pleskáča vysokého; rus. ľudový názov *čabak* v oblasti Sibíri znamená zasa ploticu alebo beličku. Slovo má turkotatársky pôvod a označujú sa ním viaceré druhy kaprovitých rýb. Zaujímavé je, že táto ryba nikde na Slovensku nemala v ľudovej reči pomenovanie *jalec,* ale pri tvorbe slovenského názvoslovia sa Ferianc na základe rodového zaradenia ryby (Leuciscus) rozhodol v slovenskej nomenklatúre použiť názov

jalec s druhovým označením podľa farby — *tmavý*. Starý ľudový názov *nitrančan* z piešťanskej oblasti povodia Váhu vznikol pravdepodobne pri lovoch na rieke Nitre, kde tento druh bol veľmi rozšírený. Dnes sa už v tejto lokalite častejšie vyskytuje názov *jáz*. Pomenovanie *prazma* vyskytujúce sa v staršej literatúre (pri Rutilus rutilus i *pražma)* podľa Ferianca by malo mať pôvod v češtine. Sám vo svojej publikácii píše: „presnejšie vysvetlenie o tom, ako sa obsah slova *pražmo* (= pražené klasy), č. *pražma,* preniesol na rybu, neviem podať; azda na základe prípravy týchto rýb" (s. 31).

PHOXINUS PHOXINUS — **čerebľa obyčajná**. Jej nárečové heteronymá a synonymá: *čerebľa* — Kysuce, Turiec, *čerebľička* — bez udania lokality (podľa Ferianca), *čerevľa* — Považie od Trenčína, *črevľa* — Nitra, *strebla* — bez udania lokality (podľa Ferianca), *strevľa* — Turiec, *strevlíček* — bez udania lokality (podľa Ferianca), *stribelka* — Stará Ľubovňa, *štreblička* — bez udania lokality (podľa Ferianca), *trebľa* — Námestovo, *žderka* — zo Zboja, *jalšovka* — Prievidza, Piešťany, *jelišovka* — Liptovský Mikuláš, *jelšinka* — Ráztočné, *jelšovka* — Prievidza, Turiec, Orava, Liptov, *lejšovka* — z povodia Čierneho Váhu, *lieška* — z povodia Turca, *liešovka* — Orava, Považie od Sielnice, *meresnica* — Považie, *potočník* — Trenčín, *cigánka* — Krupina. Názvy používané v staršej literatúre: *blyskavka, jaz, ovsenička.*

Pôvod: *Phoxinus phoxinus* má najbohatší heteronymický rad zo všetkých druhov rýb vyskytujúcich sa v slovenských povodiach. Dnes ustálený rodový názov *čerebľa* (aj s hláskovými variantmi heteroným) súvisí so slovom *črevo* (podobne ako české *střevle);* názov je motivovaný štíhlym valcovitým telom ryby. Názvy *jelšovka* (a všetky varianty) sú odvodené od slova *jelša,* pretože čerebľa sa rada ukrýva v tôňach jelšových stromov. Názvy *stribelka* a *štreblička* sú motivované farbou ryby. Názov *žderka* (vznikol z karpatskoukraj. názvu *zderka)* má súvis so zdanlivo bezšupinatým telom ryby, hoci v skutočnosti telo čereble pokrývajú drobučké šupinky. Názov *meresnica* súvisí so schopnosťou dlho sa neresiť (v slovanských jazykoch *neresiť sa* = meresiť sa). Názov *potočník* sa utvoril podľa typickej lokality (biotopu) ryby. Expresívny názov *cigánka* bol azda motivovaný pestrým sfarbením ryby, podobne aj názov *blyskavka* leskom a farbou, ale tieto názvy sú veľmi málo rozšírené. Názov *ovsenička* i staré pomenovanie *jaz* použité v staršej literatúre by sa mali kvalifikovať ako omyly — zámena za ovsienku *(Leucaspius delineatus)* a *jaz* za jalca tmavého *(Leuciscus idus).* Phoxinus phoxinus má najbohatší register heteronymických názvov. Patrí síce do radu kaprovitých a čeľade kaprovitých rýb, ale ako drobná rybka nikdy nebola typickou lovnou, konzumnou rybou.

Na záver treba ešte doložiť, že v roku 1968 vydalo vydavateľstvo

SAV publikáciu *Stavovce Slovenska I. Ryby, obojživelníky a plazy* (O. Oliva, S. Hrabě, J. Lác), v ktorej slovenské názvoslovie rýb a odbornú terminológiu zväčša pripravil O. Ferianc, vedecký redaktor série *Stavovce Slovenska*. Uvedená publikácia o rybách Slovenska by sa mala stať podkladom na vypracovanie záväznej normy pri používaní ichtyologickej terminológie a názvoslovia.

Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra

LITERATÚRA

BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Krakow-Warszava 1927.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie rýb československej republiky a susediacich krajov. Martin, Matica slovenská 1948.

HOLLÝ, B.: Vplyv odpadkových vôd cukrovarských na biológiu prírodných vôd s osobitným zreteľom na škody, ktoré vznikajú ich pôsobením rybárstvu. Praha 1935.

HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952.

HOLUB, J. — LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968.

HORECKÝ, J.: Významové vzťahy v sústave termínov. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 321—325.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1971.

OLIVA, O. a kol.: Stavovce Slovenska I. Ryby, obojživelníky a plazy. Bratislava 1968.

RIPKA, I.: O niektorých problémoch klasifikácie a hodnotenia nárečovej slovnej zásoby. Kultúra slova, *14*, 1980, s. 289—297

Ks

*Základné názvy z astronómie**

Astrofyzika

absolútna dráha dvojhviezdy
dráha zložky dvojhviezdnej sústavy vzhľadom na spoločné ťažisko

amplitúda premennej hviezdy pozri **svetelná amplitúda**

Barnardova hviezda = Barnardova šípka
hviezda v súhvezdí Hadonosa s najväčším známym vlastným pohybom

cirkumstelárny prach pozri **okolohviezdny prach**

červený trpaslík
trpaslík spektrálnej triedy F, G, K alebo M ležiaci na hlavnej postupnosti H-R diagramu

diagram farba-svietivosť
diagram závislosti absolútnej hviezdnej veľkosti od farebného indexu hviezd

Dopplerov jav
zmena vlnovej dĺžky elektromagnetických alebo akustických vĺn vyvolaná relatívnym pohybom zdroja a pozorovateľa

dynamická paralaxa
paralaxa určená pomocou 3. Keplerovho zákona zo známych elementov dráhy dvojhviezdy

elementy dráhy dvojhviezdy
šesť základných veličín (veľká poloos, excentricita, dĺžka výstupného uzla, sklon dráhy, argument šírky periastra, doba prechodu periastrom), ktoré jednoznačne určujú dráhu dvojhviezdy v priestore

faktor zriedenia
koeficient určujúci mieru odlišnosti stavu prostredia od termodynamickej rovnováhy

fotometrická paralaxa
paralaxa hviezdy určená zo známej absolútnej a fotometricky určenej zdanlivej hviezdnej veľkosti

hlavná postupnosť nulového veku
čiara na hlavnej postupnosti H-R diagramu, na ktorej sa nachádzajú hviezdy v okamihu začatia premeny vodíka na hélium

hrana spektrálnej série = hrana série
vlnová dĺžka, ktorá je limitou vlnových dĺžok spektrálnych čiar danej série

---

* Pod týmto názvom uverejňujeme súpisy astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce Astronomickej terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, *13*, 1979, s. 340—345; *14*, 1980, s. 158—172 a 363—367; *15*, 1981, s. 176—178; *16*, 1982, s. 168—172; *17*, 1983, s. 170—172 a 360—369; *18*, 1984, s. 158—167; *19*, 1985, s. 154—162 a 349—356; *20*, 1986, s. 154—161; *21*, 1987, s. 165—176; *22*, 1988, s. 165—181). Publikovaný súpis je pokračovaním v tejto práci.

hraničná hviezdna veľkosť pozri **medzná hviezdna veľkosť**

hvezdáreň
astronomické observatórium

hviezdna koróna
hviezdna analógia slnečnej koróny

hviezdna veľkosť = magnitúda
fotometrická jednotka udávajúca jasnosť objektu na oblohe

hyperónová hviezda
hypotetický hviezdny objekt zložený z hyperónového plynu

hyperónový plyn
zmes stabilných hyperónov pri hustote väčšej ako 10^{15} g/cm^3

IAU
skratka názvu Medzinárodnej astronomickej únie (z angl. International Astronomical Union)

infračervená hviezda
objekt žiariaci v infračervenej oblasti spektra

interstelárna čiara pozri **medzihviezdna čiara**

kolapsar
hviezda v stave neohraničeného gravitačného kolapsu

kontrolná hviezda
hviezda, ktorá pri pozorovaní premenných hviezd slúži na overovanie konštantnej jasnosti porovnávacej hviezdy

korekcia vzhľadom na Slnko = svetelná rovnica
rozdiel medzi okamihom minima zákrytovej premennej hviezdy vzhľadom na Slnko a vzhľadom na pozemského pozorovateľa

Krabia hmlovina
zvyšok supernovy v súhvezdí Býka

lineárny priemer
priemer kozmického objektu vyjadrený v jednotkách dĺžky

magnetická hviezda
hviezda s merateľným magnetickým poľom (nad 0,02 T)

magnetická premenná hviezda
hviezda, pri ktorej registrujeme periodické zmeny magnetického poľa

magnitúda pozri **hviezdna veľkosť**

mapka okolia
časť mapy oblohy v najbližšom okolí premennej hviezdy slúžiaca na jej vyhľadávanie

medzihviezdna čiara = interstelárna čiara
čiara v spektre kozmického objektu vznikajúca pri prechode jeho žiarenia medzihviezdnym plynom

medzihviezdna polarizácia
polarizácia svetla vznikajúca pri jeho prechode medzihviezdnym prostredím

medzihviezdne molekuly
molekuly prvkov a ich zlúčenín nachádzajúce sa v medzihviezdnom priestore

medzihviezdne sčervenenie
sčervenenie svetla hviezd spôsobené selektivitou medzihviezdnej absorpcie

medzihviezdny rozptyl
rozptyl svetla na časticiach medzihviezdnej hmoty

medzná hviezdna veľkosť = hraničná hviezdna veľkosť
zdanlivá hviezdna veľkosť najslabších hviezd, ktoré ešte môže registrovať daný receptor svetla

metastabilná hladina
energetická hladina atómu, v ktorej elektrón zotrváva veľmi dlho, až kým v dôsledku ďalšieho samovoľného prechodu nevyžiari energetické kvantum

Mira
meno hviezdy o Ceti

MKK systém
klasifikačný systém hviezdnych spektier, ktorý vypracovali Morgan, Keenan a Kellmanová

mnohofarebná fotometria pozri **viacfarebná fotometria**

model atmosféry
matematické vyjadrenie priebehu fyzikálnych veličín v atmosfére

modro-biela postupnosť
zvislá vetva horúcich hviezd spektrálnych typov W a O na Hertzsprungovom-Russelovom diagrame

modul vzdialenosti
rozdiel medzi absolútnou a zdanlivou hviezdnou veľkosťou

násobná hviezda
dvojhviezda alebo viacnásobná hviezda

nebulárna čiara
spektrálna čiara vznikajúca zakázaným prechodom v hmlovinách alebo atmosférach hviezd

nebulárne štádium
obdobie vývoja novy, v ktorom jej spektrum je podobné spektru difúznych hmlovín

nekoherentný rozptyl
rozptyl svetelných kvánt, ktorý vzniká tak, že reemitované kvantum má trochu inú vlnovú dĺžku ako pohltené kvantum

neskorý typ hviezdy
spektrálny typ hviezdy K, M, S alebo C

nestabilná hviezda
hviezda v nerovnovážnom stave

neutrálna absorpcia
absorpcia nezávislá od vlnovej dĺžky

nežiarivá rekombinácia
rekombinácia, pri ktorej sa časť energie voľného elektrónu vyžiari a časť sa ako kinetická energia odovzdá inému blízkemu elektrónu

nova
premenná hviezda, ktorá po dlhom období stálej svietivosti náhle zvýši svoju svietivosť o 10 až 14 magnitúd

NPS
skratkové pomenovanie pre severnú polárnu postupnosť (z angl. North Polar Sequence)

oblasť H_α
oblasť medzihviezdnej hmoty s emisnými čiarami prevažne H_α

observatórium
priestor zariadený na astronomické alebo iné prírodovedecké pozorovania

oddelená dvojhviezda
dvojhviezda, ktorej zložky nie sú vo vzájomnom kontakte a ani medzi nimi nenastáva významnejší prenos hmoty

odhadový stupeň
rozdiel v jasnosti, ktorý si pozorovateľ určí pri vizuálnom pozorovaní premenných hviezd Argelanderovou metódou

odrazový efekt
zvýšenie jasnosti jednej zo zložiek dvojhviezdy v dôsledku odrazu svetla od druhej zložky

okolohviezdny prach = cirkumstelárny prach
prachové častice cirkumstelárnej hmoty

okrajové stemnenie
pokles jasnosti od stredu k okrajom slnečného alebo hviezdneho kotúča

optická dĺžka
súčin lineárnej hrúbky látky a jej absorpčného koeficienta

pekuliárna hviezda
hviezda vyznačujúca sa určitou osobitosťou v spektre

perióda
doba medzi pravidelne sa opakujúcim javom

Pickeringova metóda
jedna z metód na vizuálne pozorovanie premenných hviezd

Planckov zákon žiarenia
zákon vyjadrujúci závislosť intenzity žiarenia od jeho frekvencie pri danej teplote za predpokladu termodynamickej rovnováhy

Plaskettova hviezda
hviezda spektrálneho typu O s veľmi veľkou hmotnosťou známa anomáliami v spektre

plošná jasnosť
jasnosť plošného objektu meraná v magnitúdach na štvorcový stupeň

podtrpaslík
hviezda, ktorej svietivosť je o 1.5 až 2 magnitúdy menšia ako svietivosť hviezdy rovnakého spektrálneho typu na hlavnej postupnosti

Pogsonova metóda
jedna z metód na vizuálne pozorovanie premenných hviezd

Pogsonova rovnica
rovnica udávajúca vzťah medzi hviezdnou veľkosťou a intenzitou žiarenia

polárna postupnosť pozri **severná polárna postupnosť**

polopravidelná premenná hviezda
premenná hviezda s nepravidelnou periódou zmien jasnosti

polytropa
plynová guľa, ktorej tlak je úmerný hustote umocnenej na exponent $(n+1)/n$, kde n je plynotropný index

pomalá nova
nova, pri ktorej pokles jasnosti o tri magnitúdy trvá po maxime viac ako 150 dní

porovnávacia hviezda
hviezda, ktorá pri pozorovaní premennej hviezdy slúži na meranie relatívnych zmien jasnosti

porovnávací zdroj
zdroj žiarenia známej jasnosti, s ktorou sa porovnáva jasnosť meraného objektu

porovnávacie spektrum
spektrum umelého zdroja s laboratórne určenými vlnovými dĺžkami naexponované na fotografickú platňu so spektrom sledovaného objektu

postnova
nova po skončení obdobia vzplanutia

postupnosť obrov
oblasť H-R diagramu, na ktorej ležia obry svietivosti III

postupnosť trpaslíkov
časť hlavnej postupnosti H-R diagramu pre hviezdy spektrálnych typov *F* až *M*

posun spektrálnych čiar
dopplerovský alebo relativistický posun spektrálnych čiar

praenova
nova pred obdobím vzplanutia

prechodné štádium novy
štádium novy, v ktorom jej jasnosť prechodne poklesne alebo sa nepravidelne mení

prevracajúca vrstva
hypotetická oblasť medzi fotosférou a chromosférou v atmosfére Slnka alebo hviezd, v ktorej podľa starších predstáv vznikali absorpčné spektrálne čiary

priestorová rýchlosť
rýchlosť hviezdy vypočítaná z jej radiálnej a tangenciálnej rýchlosti

primárny štandard
jedna zo základných hviezd fotometrického systému, na ktorú nadväzujú merania jasnosti iných hviezd

profil spektrálnej čiary
závislosť intenzity žiarenia od vlnovej dĺžky pre danú spektrálnu čiaru

Proxima Centauri
hviezda najbližšia Slnku

pulzar
rýchle rotujúca neutrónová hviezda, ktorej žiarenie pozorujeme vo forme krátkych pravidelne sa opakujúcich pulzov

Purkyňov efekt
fyziologický jav spočívajúci v tom, že z dvoch rovnako jasných hviezd sa modrá zdá jasnejšia

radiálna rýchlosť
zložka rýchlosti v smere zorného lúča

Rayleighov rozptyl
rozptyl svetla na molekulách plynu

Rayleighov-Jeansov zákon
zjednodušený tvar Planckovho zákona žiarenia pre spektrálnu oblasť dlhých vĺn

rádiometrická hviezdna veľkosť
hviezdna veľkosť meraná termočlánkom alebo rádiometrom

reemisia žiarenia
opätovné vyžiarenie svetelného kvanta pohlteného atómom

rekurentná nova
nova, pri ktorej boli pozorované už aspoň dve vzplanutia

relatívna dráha dvojhviezdy
dráha sekundárnej zložky dvojhviezdy vzhľadom na primárnu zložku dvojhviezdy

relaxačná doba novy
doba, za ktorú klesne jasnosť novy na *1/e*-násobok jej jasnosti v maxime

rozšírenie rotáciou
rozšírenie spektrálnej čiary v dôsledku rotácie zdroja žiarenia

rozšírenie útlmom
rozšírenie spektrálnej čiary v dôsledku žarenia veľkého počtu atómov pozdĺž zorného lúča

rozštiepenie čiary
rozdelenie spektrálnej čiary na niekoľko zložiek vplyvom elektrického alebo magnetického poľa, v ktorom sa nachádza zdroj žiarenia

röntgenové žiarenie
elektromagnetické žiarenie, ktorého vlnová dĺžka je v rozsahu od 0,01 do 10 nm

rýchla nova
nova, ktorej jasnosť klesne o tri magnitúdy za menej než 100 dní

samoabsorpcia
absorpcia žiarenia prostredím, v ktorom žiarenie vzniká

sekundárny štandard
pomocná hviezda slúžiaca na prechod od pozorovanej hviezdy k primárnemu štandardu pri meraní jasnosti

severná polárna postupnosť = polárna postupnosť
vybrané hviezdy v okolí severného pólu slúžiace ako štandardný systém pri určovaní hviezdnych veľkostí

Schusterov-Schwarzschildov model
zjednodušená predstava hviezdnej atmosféry, ktorá delí atmosféru na oblasť spojitého spektra a na oblasť čiarovej absorpcie

Síriov sprievodca
biely trpaslík, ktorý je slabšou zložkou dvojhviezdy Sírius

sivá atmosféra
model hviezdnej atmosféry v termodynamickej rovnováhe pri predpoklade, že koeficient spojitej absorpcie nie je závislý od vlnovej dĺžky žiarenia

spektrálna klasifikácia
rozdelenie hviezdnych spektier do postupnosti spektrálnych typov

spektrálna séria
spektrálne čiary vznikajúce preskokmi elektrónov atómu z danej energetickej hladiny (v prípade absorpcie) alebo na danú energetickú hladinu (v prípade emisie)

spektrogram
záznam spektra získaného spektrografom

spektroskopická dráha
dráha spektroskopickej dvojhviezdy odvodená z krivky radiálnych rýchlostí

spektrum
elektromagnetické žiarenie rozložené na jednotlivé dĺžky (napr. hranolom alebo optickou mriežkou)

spojitá absorpcia
absorpcia, pri ktorej je žiarenie pohlcované vo všetkých vlnových dĺžkach

spojité spektrum
spektrum zdroja, ktorý emituje žiarenie v súvislom rozsahu vlnových dĺžok

stacionárna čiara
čiara v spektre určitého zdroja, ktorá nemá pôvod v tomto zdroji a na rozdiel od jeho čiar nemení v spektre svoju polohu

Starkov jav
rozštiepenie alebo rozšírenie spektrálnej čiary v elektrickom poli

stálica (zastar.) pozri **hviezda**

Stefanov-Boltzmannov zákon
fyzikálny zákon, podľa ktorého množstvo energie vyžarované telesom v termodynamickej rovnováhe z jednotkovej plochy je priamo úmerné štvrtej mocnine jeho teploty

svetelná amplitúda = amplitúda premennej hviezdy
rozdiel medzi maximálnou a minimálnou magnitúdou premennej hviezdy

svetelná rovnica pozri **korekcia vzhľadom na Slnko**

svetlo pozri **viditeľné žiarenie**

symbiotická hviezda
hviezda, ktorej spektrum sa skladá z emisných spektrálnych čiar charakteristických pre horúcu hviezdu a z absorpčných spektrálnych čiar charakteristických pre chladnú hviezdu

šesťfarebný systém
viacfarebný fotometrický systém používaný na meranie hviezdnych veľkostí v ultrafialovom (U), fialovom (V), modrom (B), zelenom (G), červenom (R) a infračervenom (I) svetle

širokopásmová fotometria
fotometria merajúca v úsekoch spektra šírky stovky nm

tangenciálna rýchlosť
zložka rýchlosti v smere kolmom na zorný lúč

telurická čiara
stacionárna čiara v spektre určitého zdroja, ktorá má pôvod v zemskej atmosfére

teoretická astrofyzika
časť astrofyziky, ktorá vysvetľuje pozorované javy na základe fyzikálnych zákonov

tepelná emisia
emitovanie elektromagnetického žiarenia v dôsledku teploty daného zdroja
tepelné rozšírenie
rozšírenie spektrálnej čiary v dôsledku kinetického pohybu častíc žiariacej plazmy
tepelné žiarenie
elektromagnetické žiarenie emitované v dôsledku teploty daného zdroja
tepelný index
rozdiel medzi vizuálnou a rádiometrickou hviezdnou veľkosťou
termodynamická rovnováha
stav, pri ktorom je v celom objeme plynu všade rovnaká teplota a tlak
tesná dvojhviezda
sústava dvoch veľmi blízkych hviezd, ktoré vzájomným gravitačným pôsobením deformujú svoj tvar
Thompsonov rozptyl
rozptyl žiarenia na voľných elektrónoch
tlak žiarenia
sila, ktorou pôsobí žiarenie na jednotkovú plochu
trojfarebná fotometria
fotometria hviezd v troch spektrálnych oblastiach (napr. v systéme UBV)
trpasličia cefeida
krátkoperiodická cefeida typu AI Velorum
trpaslík
hviezda nízkej svietivosti
Tychova hviezda
supernova v súhvezdí Kasiopeje, ktorú pozoroval Tycho de Brahe v r. 1572
typ premennej hviezdy
hviezda, ktorá je reprezentantom určitej skupiny premenných hviezd rovnakých charakteristík
uhlíková hviezda
hviezda s výraznými čiarami alebo molekulovými pásmi uhlíka v spektre
uhlový priemer = zdanlivý priemer
priemer kozmického objektu vyjadrený v uhlovej miere
ultrafialové žiarenie = UV žiarenie
elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou od 10 do 400 nm
úzkopásmová fotometria
fotometria merajúca vo veľmi úzkych úsekoch spektra (šírka niekoľko nm)
van Maanenova hviezda
biely trpaslík v súhvezdí Ryb
vedľajšie maximum
maximum premenného deja nedosahujúce mohutnosť hlavného maxima
viacfarebná fotometria = mnohofarebná fotometria
fotometria vo viac ako troch oblastiach spektra
viacnásobná hviezda
sústava troch alebo viacerých gravitačne viazaných hviezd
viditeľné žiarenie = svetlo
elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou od 400 do 750 nm, na ktoré je citlivé ľudské oko

vlastná farba
farba hviezdy opravená o medzihviezdne sčervenenie
vlastný pohyb hviezdy
tangenciálna rýchlosť hviezdy vyjadrená v uhlovej miere; spravidla v "/rok
vodíková hviezda
hviezda s výraznými čiarami Balmerovej série vodíka (spektrálny typ *A*)
Wienov zákon posunu
zákon, podľa ktorého sa maximum intenzity žiarenia absolútne čierneho telesa posúva v závislosti od teploty
Wolfov diagram
diagram vyjadrujúci závislosť funkcie jasnosti od hviezdnej veľkosti v danom smere oblohy, ktorý umožňuje určiť rozmery a vzdialenosť mračna medzihviezdnej hmoty
X-žiarenie (nevhod.) pozri **röntgenové žiarenie**
zakázaná spektrálna čiara
spektrálna čiara vznikajúca prechodom elektrónu z metastabilnej hladiny atómu
zakázaný prechod
prechod elektrónu v atóme z určitého energetického stavu do iného s veľmi malou pravdepodobnosťou
zdanlivý priemer pozri **uhlový priemer**
zriedené žiarenie
žiarenie, ktorého intenzita je vyjadrená Planckovým zákonom násobeným faktorom zriedenia
žiarivá teplota
teplota určená zo Stefanovho-Boltzmannovho zákona pre určitú oblasť spektra

Oprava hesla *okolohviezdna hmota* zo súpisu uverejneného v Kultúre slova, *21*, 1987, na s. 171 (č. 5):

okolohviezdna hmota
medzihviezdna hmota v bezprostrednom okolí hviezdy, ktorá je touto hviezdou gravitačne a fyzikálne ovplyvňovaná

Stavba a vývoj hviezd

biely trpaslík
degenerovaná hviezda nízkej svietivosti (trieda svietivosti VII); jeden zo záverečných stavov vývoja hviezd
červený trpaslík
hviezdny trpaslík spektrálneho typu *M*, resp. *K*
degenerácia
prechod ideálneho plynu do stavu degenerovaného plynu
degenerovaná hviezda
hviezda, ktorej látka je prevažne v degenerovanom stave

degenerovaný plyn
plyn, ktorý je prevažne v degenerovanom stave

degenerovaný stav
stav plynnej látky pri veľmi vysokej hustote, pri ktorej sa vlastnosti látky podstatne odlišujú od vlastností ideálneho plynu v dôsledku kvantových efektov

elektrónová degenerácia
degenerácia elektrónového plynu

elektrónový plyn
plyn pozostávajúci z elektrónov

ergosféra
oblasť okolo rotujúcej čiernej diery medzi horizontom udalostí a povrchom statickej medze

fotónová sféra
sféra, na ktorej sa fotóny môžu pohybovať okolo čiernej diery po kruhových dráhach

gravitačná šošovka
silné gravitačné pole medzi kozmickým objektom a pozorovateľom spôsobujúce skreslenie alebo multiplicitu obrazu objektu

gravitačný polomer = Schwarzschildov polomer
kritický polomer hmotného telesa, pod ktorým sa nerotujúce teleso stáva čiernou dierou

Helmholtzova kontrakčná teória
teória, podľa ktorej zdrojom hviezdnej energie je gravitačná kontrakcia hviezd

héliová hviezda
hviezda v pokročilom štádiu vývoja s prevahou hélia

holá singularita
hypotetická singularita priestoročasu, okolo ktorej sa nenachádza horizont udalostí

hviezdny nadobor pozri **nadobor**

hviezdny obor pozri **obor**

hviezdny podobor pozri **podobor**

hviezdny podtrpaslík pozri **podtrpaslík**

hviezdny trpaslík pozri **trpaslík**

hviezdotrasenie
hypotetické uvoľnenie elastických napätí v tenkej kôre neutrónových hviezd prejavujúce sa náhlou zmenou ich rotačnej periódy

Chandrasekharova medza
teoreticky odvodená horná hranica hmotnosti bielych trpaslíkov (okolo 1,4 hmotnosti Slnka)

izochróna
čiara spájajúca na Hertzsprungovom-Russellovom diagrame polohy hviezd rovnakého veku

Kerrov polomer
polomer Kerrovej čiernej diery

Kerrova čierna diera
elektricky neutrálna rotujúca čierna diera

Kerrova-Newmannova čierna diera
elektricky nabitá rotujúca čierna diera
Landauova-Oppenheimerova-Volkoffova medza
teoreticky odvodená horná hranica hmotnosti neutrónových hviezd
masívna čierna diera
čierna diera s hmotnosťou od 100 do 1000 hmotností Slnka
nadobor = hviezdny nadobor
hviezda najvyššej svietivosti (trieda svietivosti I)
neutrínová astronómia
oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty prostredníctvom nimi emitovaných neutrín
neutrónová degenerácia
degenerácia neutrónového plynu
neutrónová hviezda
hviezda v záverečných fázach vývoja pozostávajúca prevažne z degenerovaného neutrónového plynu s polomerom okolo 10 km a hustotou 10^{13} — 10^{15} g/cm^3
neutrónový plyn
plyn pozostávajúci z neutrónov
obor = hviezdny obor
hviezda vysokej svietivosti (triedy svietivosti II a III)
Penroseho-Hawkingova teoréma
teoréma všeobecnej teórie relativity, podľa ktorej žiadne sily nemôžu zabrániť gravitačnému kolapsu telesa do singularity, ak polomer telesa klesne pod gravitačný polomer
podobor = hviezdny podobor
hviezda strednej svietivosti (trieda svietivosti IV) nachádzajúca sa na Hertzsprungovom-Russellovom diagrame nad hlavnou postupnosťou
podtrpaslík = hviezdny podtrpaslík
hviezda relatívne nízkej svietivosti (trieda svietivosti VI) nachádzajúca sa na Hertzsprungovom-Russellovom diagrame v páse pod hlavnou postupnosťou
primordiálna čierna diera = reliktová čierna diera
hypotetická veľmi malá čierna diera s hmotnosťou do jednej hmotnosti Slnka, ktorá vznikla implóziou vo veľmi raných štádiách vývoja vesmíru
prstencová singularita
singularita v rotujúcej čiernej diere
Reisnerova-Nordstromova čierna diera
elektricky nabitá nerotujúca čierna diera
reliktová čierna diera pozri **primordiálna čierna diera**
röntgenová astronómia
oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty v oblasti röntgenového žiarenia
Schwarzschildov polomer pozri **gravitačný polomer**
Schwarzschildova sféra
sféra s gravitačným polomerom
schwarzschildovská čierna diera
elektricky neutrálna nerotujúca čierna diera plne charakterizovaná iba jej hmotnosťou

statická medza
nesférický povrch okolo rotujúcej čiernej diery dotýkajúci sa horizontu udalostí na jej póloch, na ktorom musí mať častica rýchlosť svetla, aby bola pre vonkajšieho pozorovateľa statická

supermasívna čierna diera
čierna diera s hmotnosťou nad 100 000 hmotností Slnka

trieda svietivosti
klasifikácia hviezd podľa ich svietivosti; označuje sa rímskymi číslicami I — VII

trpaslík = hviezdny trpaslík
hviezda nízkej svietivosti z hlavnej postupnosti Hertzsprungovho-Russellovho diagramu (spektrálne typy *F* až *M* triedy svietivosti *V*)

vyparovanie čiernej diery
kvantovomechanický proces, ktorým z čiernej diery unikajú častice a fotóny tunelovým efektom

Oprava hesla *galaxia* zo súpisu uverejneného v Kultúre slova, *14*, 1980, na s. 161 (č. 5):

galaxia = hviezdna sústava
súbor niekoľko miliárd až stomiliárd gravitačne viazaných hviezd obsahujúci často aj medzihviezdnu hmotu

OPRAVA

Prosíme čitateľov, aby si v 5. čísle tohto ročníka na s. 168 opravili tieto tlačové chyby:
riadok 11: irisová clona, správne **írisová clona**
riadok 14: irisový fotometer, správne **írisový fotometer**
riadok 15: s irisovou clonou, správne s írisovou clonou

Ks

DISKUSIE

Súčasné problémy pri ustaľovaní vedeckých a odborných termínov aplikovaných na meranie a meraciu techniku

JURAJ BOLF — PETER VRABČEK

Na úvod nášho príspevku do diskusie o pojmoch *senzor, snímač, čidlo* (porov. Guldan, 1987) poukážeme na niektoré všeobecné zákonitosti, ktoré treba rešpektovať pri tvorbe vedeckej terminológie.

Prehlbovanie kultúry jazyka vo vedeckej a odbornej literatúre bolo a zostáva mimoriadne významnou celospoločenskou potrebou. Nevynucuje si to len prirodzený vývoj jazyka, ale je to nevyhnutný dôsledok celkového prehlbovania a rýchleho narastania poznatkov vo vede a súčasnom spoločenskom dianí vôbec. Tento vývoj je v posledných dvoch desaťročiach taký prudký, že sme priamymi svedkami nevídaného obohacovania odbornej slovnej zásoby, a to nielen v národnom, ale aj vo svetovom rozsahu. Tento (nezvyčajný) jav je mocne urýchľovaný najmä v dôsledku pôsobenia masovokomunikačných prostriedkov. Nikdy predtým nebolo badať v takom krátkom čase ako dnes takú explóziu individuálneho a celospoločenského kultúrneho rastu. Tvorba nových slov alebo prenášanie cudzích slov do sféry národnej a jazykovej kultúry nie je jednoduchá a už vonkoncom nie mechanická činnosť. Pribúdanie nových slov vo vede a technike alebo aj v iných oblastiach naráža na isté zaužívané normy, teórie a zrozumiteľnosť. Na jednej strane je nevyhnutné udržať potrebnú mieru v preberaní cudzích prvkov a rešpektovať vlastný jazyk, no na druhej strane sa každý národný jazyk obohacuje cudzími slovami. To je priamy dôsledok tzv. svetového jazykového procesu. Preto snahou jazykovedcov je regulovať prílev cudzích slov. Nežiadúcemu vplyvu cudzích slov sa nedalo zabrániť v medicíne, v prírodných vedách a v umení, kde prevládajú slová latinského a gréckeho pôvodu. Moderný jazyk má tendenciu internacionalizovať svoju lexiku, čo vidieť napríklad najmä na chémii a matematike. Tu sa internacionalizácia odborného jazyka (osobitne odborných termínov) plne osvedčila.

Terminológia v jazykovej a národnej kultúre zaujíma osobitné miesto. V súčasnej rozvinutej vede a technike je prenos vedecko-technických hodnôt alebo ich konkrétnych vecných foriem zviazaný s neobyčajne mohutným, spoločensky mocným, komunikačným a informačným

systémom. Je to už nie kanál, ale celá lavína informačných tokov alebo informačných bánk. Táto skutočnosť determinuje isté úlohy, ktoré musia terminológovia zvládnuť. Ide o tieto úlohy: *1.* internacionalizácia a unifikácia terminológie, *2.* terminologická kultúra, *3.* tvorba a uplatnenie terminológie pri rozvíjaní vedy a spoločensko-ekonomických procesov, *4.* organizácia vyučovania terminológie na školách, *5.* prenos štruktúry informačného procesu (Pícha, 1987, s. 322).

Základným problémom odbornej komunikácie je uvedomenie si faktu, že informačný obsah každého termínu poukazuje na mimojazykovú sféru. Uvedený problém zrazu narastie, ak je informačný obsah sledovaného termínu obsiahnutý v slove cudzieho jazyka. Zložitosť sa nezmenší ani vtedy, ak si komunikujúce strany zvolia sprostredkujúci jazyk. Každá komunikujúca strana v snahe optimálne vystihnúť informačný obsah termínu vnáša doň nežiadúce výrazové prvky národného jazyka, čím môže skresľovať podstatu vedeckého obsahu, jeho chápania a vysvetľovania. Zhoda sa dá dosiahnuť internacionálnou koordináciou, ktorá dbá, aby v niektorom svetovom jazyku nedošlo v zjednocovaní k preferencii nie práve najvhodnejšieho jazyka a aby sa zaužívané, stabilizované termíny na škodu veci nemenili.

Pri termínoch videotechniky vzniká váhanie, ktorý termín uprednostniť, či anglický *video-(tape)-recorder,* či francúzsky *magnetoscope* alebo ruský *videomagnitofon.* Rozhodujúca je tu fyzikálna podstata záznamu a tá je v zázname obrazu, nie v zázname zvuku. Práve to upozorní na prípadnú chybu pri výbere vhodného cudzieho termínu. V ďalšom si ukážeme zložitejší príklad.

V interakcii meracieho prístroja a meranej veličiny je vo vstupe prístroja prvok (element), ktorý má vykonávať niekoľko úkonov: citlivo reagovať, zaznamenávať, prenášať, transformovať parametre meranej veličiny, a to buď diskrétne, alebo integrálne, t. j. postupne alebo naraz, súčtovo. Technická realizácia takéhoto prvku existuje, no jeho pomenovanie nie je adekvátne. Kým jednotlivé zložky dokážeme obsiahnuť výrazmi: *senzor* — citlivá časť, *detektor* — záznam, snímanie, *transduktor* — prenášanie, vykonanie prevodu, integrálnu schopnosť všetkých týchto vlastností nevyjadruje ani jeden uvedený pojem. Termín *snímač,* ako vidíme, zohľadňuje len jednu z týchto vlastností.

E. Pícha (1987, s. 322) odporúča, aby sa pri internacionalizácii nových termínov postupovalo podľa týchto zásad:

a) Nové pojmy v terminológii internacionalizovať slovami založenými najmä na prvkoch (slovách) gréckeho alebo latinského jazyka, pretože výraznosť a pojmová bohatosť týchto jazykov je neobyčajne mocná.

b) Tvorbu nových internacionalizovaných termínov uľahčí kalkovateľnosť, t. j. možnosť doslovného prekladu (keď je to vhodné a pojmo-

vo adekvátne). Pritom sa majú rešpektovať poznatky onomaziológie, t. j. náuky o slovnom vyjadrovaní pojmov, predstáv.

J. Doruľa tvrdí (1979, s. 171), že internacionalizáciu vedeckej a odbornej terminológie nemožno považovať ani za metódu prekonávania jazykových bariér vo vede a technike, ani za likvidáciu alebo deštrukciu kultúry slova v národnom jazyku. Internacionalizácia vedeckej a odbornej terminológie je výborným nástrojom na podporu súčasných jazykových trendov — syntetizovania jazykových prvkov patriacich k rozličným typom kultúrno-historických formácií.

Terminologická kultúra zahrnuje jednak pohľad jazykovedca sledujúceho jazykovú stránku termínu a jeho dynamiku, jednak pohľad vedca odborníka, ktorý kladie do popredia pojmovú a výrazovú exaktnosť smerujúcu k podstate. Táto kultúra nemôže zanedbávať ani komunikačnú konvenciu, ktorá stabilizuje a časovo ustaľuje prijaté termíny.

Čitatelia vedeckej literatúry a používatelia odbornej terminológie sa buď snažia o vedomé zvyšovanie náročnosti a pojmovej presnosti vrátane jazykovej kultúry, buď zanedbávajú vecnú a pojmovú presnosť a lipnú na jazykových tradíciách, čo niekedy znižuje správne chápanie poznávacej hodnoty termínu. Silne vystupujú aj tendencie zovšeobecniť lokálny význam zaužívaného termínu niektorého vedného odboru alebo vednej oblasti. Napríklad v dynamike sa môže *snímač mechanických kmitov* chápať buď ako citlivá časť reprezentujúca len hmotný element vlastných kmitov rezonujúci s kmitajúcim telesom alebo kmitajúcou sústavou, buď ako zložitejšia sústava, ktorá zahŕňa okrem hmotného rezonujúceho elementu aj tlmiacu časť a časť registrujúcu osové posunutie v smere kmitania. Podobne v spirometrii možno za *snímač* uznať buď časť tzv. pneumatického odporu, na ktorom dýchaním vzniká tlakový gradient, buď celý kanál, v ktorom je spomínaný pneumatický odpor, ako aj zariadenie udržiavajúce rovnovážny teplotný stav.

Pretože rozsah uvedených nejasností s rozvojom vedy a techniky enormne narastá, je potrebné podporovať snahy po exaktnosti vedeckých a odborných termínov týkajúcich sa najmä zložitých fyzikálnych dejov aplikovaných aj na prvkoch alebo celých sústavách meracieho reťazca.

Teraz uvedieme niekoľko poznámok k diskusii o termínoch *senzor — snímač — čidlo.* V úvodnej časti príspevku sme uviedli niektoré aspekty pôsobenia jazyka u nejazykovedcov a pokus o aplikáciu týchto aspektov do vedecko-technickej terminológie. Je známe, že na tempo rýchlo sa rozvíjajúcej vedy a osobitne techniky nereaguje jazyk rovnako rýchlo. Jazykovedci sami tvrdia, že vývin jazyka neprebieha tak ako vývin vo vede a technike, kde sa dokonca dá hovoriť o revolúcii. V jazyku

naopak ide o akúsi stabilitu, s ktorej prejavom sa často nevie zmieriť myslenie vedcov a technikov. Nie je to ináč ani v terminológii. Podľa S. V. Vinogradova (porov. Dorotjaková, 1987, s. 311) jazyk zohľadňuje národnú tradíciu, jej nemennosť, stabilitu a ani najrevolučnejšie zmeny v spoločnosti nevedú k revolúcii v jazyku. Vinogradov polemizuje s niektorými názormi, ktoré sa vyskytujú v súvislosti s vplyvom vedecko-technickej revolúcie na národnú kultúru a na jej najsilnejšiu stránku — na jazyk. Najmä v oblasti exaktných a technických vied panuje názor, že v období vedecko-technickej revolúcie sa má jazyk predovšetkým v odbornej slovnej zásobe „racionalizovať" či „intelektualizovať", dokonca istým spôsobom „technizovať".

Podľa stúpencov tohto stanoviska má moderný jazyk odrážať zákonitosti reálneho sveta a jeho vzťahy k svetovému dianiu musia zodpovedať vedeckým predstavám a istým koncepciám o obraze sveta. Vinogradov tvrdí, že to tak nie je a že požiadavky kladené na terminológiu sa nemajú rozšíriť na celonárodnú lexiku a že nestačí koncipovať terminologické problémy inžinierskeho charakteru len na základe inžinierskeho myslenia. Takéto myslenie má podľa tohto jazykovedca svoje veľké pozitívum v základoch formálnej logiky, no jeho možnosti sú ohraničené. S Vinogradovom možno plne súhlasiť, pretože terminológia sa v definovaných termínoch netýka len vedy samej. Každý vznikajúci termín má okrem pojmovej podstaty aj jazykovú podobu, bez ktorej by aj samotný pojem bol mŕtvy. Navyše jazyk má vlastnú logiku, vlastné zákony vývinu. Jazyk nemá charakter „racionálneho" kódu ani iného logického znaku v tvare matematických alebo chemických symbolov. Práve vďaka týmto vlastnostiam prirodzený jazyk dokáže viac ako exaktný kód alebo iný znak. Dokáže plniť na každej jazykovej úrovni a úrovni logického myslenia funkciu dorozumievacieho prostriedku s veľkým hromadením obrovského potenciálu výrazovej variability. To je nedoceniteľný nástroj, použiteľný pri tvorbe nových termínov alebo pri ich vedeckej a jazykovej úprave.

Podľa vyjadrenia I. Masára v diskusiách na zasadnutí terminologickej komisie v oblasti terajšieho „terminologického výbuchu", ovplyvňujúceho takmer všetky jazyky a pozitívne pôsobiaceho aj na rast terminologickej lexiky, je potrebné nielen sa opierať o zdroje národného jazyka, ale rozumne čerpať aj z bohatstva iných jazykov. Varuje však pred živelnosťou, pred používaním cudzích termínov tam, kde jazyk je dosť bohatý.

V odbornej lexike českého a slovenského jazyka sa nedávno objavilo slovo *snímač* zaradené medzi termíny meracej techniky. Terminologická komisia pri Ústave merania a meracej techniky Centra elektro-fyzikálneho výskumu SAV ho definovala takto:

vstupná časť meracieho alebo regulačného (informačného) reťazca, ktorá je v styku s meraným objektom a meranú (snímanú) veličinu mení na inú vhodnú fyzikálnu veličinu.

Ťažko povedať, v ktorom svetovom jazyku vzniklo slovo *snímač*. Technický náučný slovník (SNTL 1985) definuje *snímač* takto: „Je to zariadenie na postupné snímanie optických hustôt obrazu a ich premenu na elektrické a svetelné impulzy, slúžiace na záznam obrazov na citlivú vrstvu fotografického materiálu."

Teda v prvej verzii je predstavený snímač ako technické zariadenie či dokonca prístroj slúžiaci na záznam obrazovej informácie. Jazykový pôvod slova *snímač* v tejto definícii hľadáme vo fotografii, kde snímka predstavuje trvalý obrazový záznam. Obraz bol odobratý, snímaný optickým zariadením na nejaké potreby. Pokúsme sa z hľadiska súčasných technických zdokonalených zariadení v uvedenom príklade zovšeobecniť pojem *snímač* na jeho funkciu v ľubovoľnom technickom zariadení (stroj, prístroj, počítač).

Vedecký pokrok dovolil technické zariadenia miniaturizovať pri zvýšení enormného nároku na funkčnú optimálnu programovateľnú samostatnosť. V týchto reláciách automaticky narastá dominantné postavenie snímača, ktorý na rozdiel od pôvodnej obrazovej transformácie má vykonať totálnu zmenu „obrazu" na vhodne upravené elektrické impulzy (signály). Snímač takto vykonáva jednu z inteligentných funkcií zložitého technického systému a stáva sa výrazným prvkom, členom z veľkého množstva miniaturizovaných prvkov celého systému.

Snímač takto v druhej verzii súčasného technického myslenia už nevytvára samostatný technický prostriedok zobrazujúceho charakteru. Svetové jazyky ho zaraďujú v prístrojovej, strojovej, regulačnej, automatizačnej, laboratórnej či dokonca kozmickej technike ako vysoko citlivý vstupný prvok, element riadiaceho reťazca, ktorý priamo alebo nepriamo reaguje na meraný objekt a snímanú veličinu obyčajne mení na inú vhodnú veličinu (fyzikálnu).

Slovo *snímač* je v slovenčine aj v češtine pojmovo viazané na snímanie (zobratie), zobrazovanie istého stavu meranej veličiny (jej merateľných hodnôt) vo vzťahu k predchádzajúcemu stavu. V angličtine je náprotivok snímača výstižne označený termínom *sensing unit* (citlivý, cítiaci, vnímajúci prvok, časť, člen). Jazyková variabilita termínu *snímač*, obsiahnutá v príbuznosti českého a slovenského jazyka, pri porovnaní s termínom *senzor* dáva prekvapujúce synonymum: *snímač = senzor*. Podobná zhoda: *snímač = sensing unit* je uvedená v príručke Technický prekladový slovník anglicko-slovenský (Alfa 1985) alebo Anglicko-ruský slovník (Moskva 1968): *senzor* = cítiaci, vnímajúci element, *datčik*. Pri porovnaní termínu *snímač* v týchto troch jazykoch vy-

chádza: *datčik = senzor, datčik = snímač, snímač = senzor.* Ako vidieť, ide tu o internacionálne jazykové prekrytie s tým istým pojmovým obsahom uprednostňujúcim cítiacu, vnímajúcu (nie citlivú) stránku meracieho, automatizačného (regulačného) prvku, a nie jeho zobrazovacie, snímacie schopnosti vo vzťahu k meranému objektu.

V súlade so zaujímavou diskusiou, ktorá prebehla v Elektrotechnickom časopise (*37*, 1986, č. 4) a ktorú podnietila terminologická aktivita doc. Ing. J. Gyarfáša, CSc., ale aj na rozdiel od definície J. Gyarfáša (*senzor* je element meracieho prístroja alebo meracieho reťazca, ktorý je priamo aplikovaný na meraný objekt) navrhujeme takúto definíciu termínov *senzor*, resp. *snímač:*

senzor = snímač
citlivý prvok alebo časť meracieho reťazca, na ktorý pôsobí priamo alebo nepriamo meraná (snímaná) veličina.

Poznámka: Meranú (snímanú) veličinu senzor zvyčajne mení na inú vhodnú fyzikálnu veličinu.

V súčasnosti sa nejaví potreba hľadať v slovenčine analogón čidla, pretože sám snímač sa chápe ako citlivý prvok.

Ústav merania a meracej techniky CEFV SAV
Dúbravská 9, Bratislava

LITERATÚRA

DOROTJAKOVÁ, V.: Dvadsiaty ročník časopisu Russkaja reč. Kultúra slova, *21*, 1987, s. 310—313.

DORULA, J.: Vedecko-technická revolúcia a jazyk. Jazykovedný časopis, *30*, 1979, s. 165—176.

GULDAN, A.: Ako pomenovať citlivú časť snímača fyzikálnych veličín. Kultúra slova, *21*, 1987, s. 342—346.

PÍCHA, E.: Aktuálne problémy terminológie v období vedecko-technickej revolúcie. Kultúra slova, *21*, 1987, s. 321—326.

Ks

ROZLIČNOSTI

Individualita — individualitný

Najmä v odbornom vyjadrovaní sa prejavuje potreba tvoriť vzťahové prídavné mená aj k takým substantívam, od ktorých sa doteraz takéto prídavné mená netvorili. Takýto prípad predstavuje aj substantívum *individualita,* ku ktorému sa doteraz vzťahové prídavné meno nepoužívalo. Prídavné meno *individualitný* nezachytáva zatiaľ ani jeden výkladový slovník spisovnej slovenčiny a nemáme naň doklad ani v lexikálnej kartotéke súčasnej spisovnej slovenčiny uloženej v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Potreba pomenovať vzťah k podstatnému menu *individualita* vznikla v psychológii, a tak sa z jazykovedného hľadiska žiada odpovedať na otázku, akú podobu má mať toto vzťahové prídavné meno.

Predovšetkým treba povedať, že potreba mať vzťahové prídavné meno k podstatnému menu *individualita* je reálna a že podľa nadpisu nášho príspevku možno túto potrebu pokladať už vlastne za naplnenú: ako vzťahové prídavné meno k podstatnému menu *individualita* sa tu využíva pomenovanie utvorené zo substantívneho základu pomocou prípony *-ný: individualit-ný.* Táto prípona sa pridáva k tej podobe základu, ktorá vzniká po vynechaní substantívnej prípony ženského rodu *-a.*

Na uvedený spôsob tvorenia vzťahového prídavného mena zo základu *individualita* nájdeme podporu predovšetkým v spôsobe utvorenia iných, už vžitých a známych prídavných mien od podstatných mien so zakončením *-ita: kvalita — kvalitný, (dis)kontinuita — (dis)kontinuitný, kapacita — kapacitný (veľkokapacitný), priorita — prioritný.* Tieto analogické prípady ukazujú, že aj pri prídavnom mene *individualitný* sa siahlo za pravidelným a bežným slovotvorným postupom.

Pravdaže, treba povedať, že tento spôsob tvorenia vzťahového prídavného mena k podstatnému menu so zakončením *-ita* nie je jediný. Ak si pripomenieme prípady typu *vitalita — vitálny, labilita — labilný, rentabilita — rentabilný, senilita — senilný, senzibilita — senzibilný,* vidíme, že tu sa prípona prídavného mena *-ný* pripína na podobu základu, ktorá vzniká po oddelení prípony *-ita.* Pritom tu ide — podobne ako v prvom prípade — o tzv. viazaný základ, ktorý sa samostatne v slovnej zásobe nevyskytuje. Z hľadiska pôvodu možno pripomenúť, že prídavné mená typu *vitálny* sa opierajú o latinské adjektíva typu *vitalis.*

Istotne každému poučenému používateľovi spisovnej slovenčiny sa pri čítaní nášho príspevku vynorí v mysli otázka, či by úlohu vzťaž-

ného prídavného mena *individualitný* nemohlo zastúpiť už vžité prídavné meno *individuálny*. Preskúmaním významu prídavného mena *individuálny* (napríklad v Krátkom slovníku slovenského jazyka) sa môžeme presvedčiť, že tieto prídavné mená si navzájom nekonkurujú, sú významovo navzájom diferencované a vymedzené. Tam, kde sa žiada použiť prídavné meno *individualitný*, nemožno použiť prídavné meno *individuálny*, lebo toto druhé prídavné meno má iný význam ako prídavné meno utvorené na vyjadrovanie vzťahu k podstatnému menu *individualita*. Napr. *inividuálne predpoklady* nie sú to isté čo *individualitné predpoklady*. To isté sa vzťahuje aj na dvojicu spojení *individuálny rast* a *individualitný rast*. Vzťahu medzi prídavnými menami *individuálny — individualitný* v istom zmysle zodpovedá vzťah medzi prídavnými menami *osobný — osobnostný*.

Na záver môžeme povedať, že vzťahové prídavné meno *individualitný* s významom „vzťahujúci sa na individualitu, patriaci individualite" je v spisovnej slovenčine nové a uplatňuje sa v nej ako prostriedok odborného vyjadrovania v psychológii.

Ján Kačala

Identifikačná, nie stotožňovacia nálepka

Úspech rýchlej lekárskej pomoci často závisí od toho, koľko informácií má lekár o pacientovi. Okrem mena a adresy by mal poznať jeho celkový zdravotný stav, krvnú skupinu, prípadne alergiu na niečo atď. Všetky tieto, ba i mnohé iné údaje možno už dnes zachytiť na malý plastový krúžok s priemerom dva a pol milimetra, ktorý sa dá nalepiť na zub. Údaje možno potom prečítať zväčšovacím sklom, mikroskopom alebo zariadením na čítanie mikrofilmov. O tejto nálepke sme v časopise *Priateľ* (*18*, 1987, č. 2, s. 11) čítali ako o *stotožňovacej nálepke*, ktorá slúži na to, aby bolo možné človeka rýchlo stotožniť.

Použitie názvu *stotožňovacia nálepka* a slovesa *stotožniť* vo význame „určiť, zistiť totožnosť niekoho" nepokladáme za vhodné, lebo nekorešponduje s ustáleným významom slovesa *stotožniť*, aký sa uvádza napr. aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (Veda, 1987, s. 425). V citovanom slovníku sa dokonavé sloveso *stotožniť* vysvetľuje takto: „urobiť totožným"; napr. *stotožniť (si) predstavu so skutočnosťou*. Slovník uvádza aj nedokonavú podobu *stotožňovať*, zvratnú dokonavú podobu *stotožniť sa* s významom „mať, prejaviť rovnaký názor", napr. *stotožniť sa s mienkou priateľa; herec sa stotožnil s postavou hry* (= vžil sa do nej) i zvratnú nedokonavú podobu *stotožňovať sa*, napr. *v tomto bode sa stotožňujem s tebou* (= súhlasím).

Stotožniť, prípadne *stotožniť sa* značí teda toľko ako položiť znamienko rovnosti medzi niečo alebo niekoho, urobiť totožným, napr. *stotožniť predstavu so skutočnosťou* značí toľko ako neodlišovať predstavu od skutočnosti. Ak zasa povieme, že *herec sa stotožnil s postavou nejakej hry,* značí to, že sa do tej postavy celkom vžil, že ju celkom prežíval.

O čosi celkom iné ide však pri nálepke, ktorá má lekárovi poslúžiť ako prameň informácií o pacientovi. Tu nejde o stotožnenie pacienta s niekým, ale o určenie jeho totožnosti, o zistenie, kto je zranený pacient, na akú chorobu trpí atď., slovom ide o identifikáciu pacienta. Na pomenovanie nálepky, ktorá by obsahovala všetky potrebné údaje, by bolo možné použiť domáce vzťahové adjektívum od slova *totožnosť — totožnostný: totožnostná nálepka.* Ďalšiu možnosť ponúka prevzaté adjektívum *identifikačný — identifikačná nálepka.* Adjektívum *identifikačný,* resp. substantívum *identifikácia* sa používa aj v iných spojeniach, napr. *identifikácia* (nie *stotožnenie) mŕtvoly, identifikácia páchateľa, identifikačné číslo organizácie* a pod.

Chceli sme upozorniť na to, že slovesá *stotožniť, stotožniť sa* neznamenajú „zistiť totožnosť niekoho (resp. svoju totožnosť)", preto ich v takejto súvislosti nemožno použiť. Keďže pri ranenom lekár alebo príslušník VB zisťuje totožnosť človeka (nestotožňuje ho s niekým či niečím), pomenovanie príslušnej veci (plastového krúžku s osobnými údajmi) má adekvátnu podobu *totožnostná* alebo *identifikačná nálepka.*

Eva Rísová

Homotransplantácia

V súčasnosti sa pomerne často používajú zložené slová s prvou časťou *homo-.* Niektorí používatelia nášho jazyka, najmä tí, ktorí sa učili po latinsky, dávajú takéto zloženiny do súvislosti s latinským slovom *homo* „človek". Toto slovo sa používa vo vedeckých názvoch *Homo sapiens, Homo neanderthalensis* a pod. Takéto spájanie uvedených výrazov je nesprávne. V skutočnosti je základom takýchto zložení grécke adjektívum *homoios* „podobný, rovnaký".

Z uvedeného vyplýva, že zložené slová so začiatočným *homo-* označujú rovnorodosť, totožnosť. Najlepšie to vidíme zo zaužívaného slova *homogénny* „rovnorodý", ale aj z podstatného mena *homonymá* „slová rovnakého znenia, ale odlišného významu". Podobný významový prvok je aj pri podstatnom mene *homosexualita* „sexuálny vzťah k rovnakému pohlaviu".

Aj v slove *homotransplantácia* sa častou *homo-* naznačuje rovnorodosť, totožnosť. Je to transplantácia, pri ktorej sa prenáša istý orgán z jednotlivca na jednotlivca toho istého biologického druhu, teda napr. z človeka na človeka, nie zo zvieraťa na človeka.

Najnovšie sa začínajú používať aj iné slová, ktoré majú v základe časť *homo-*, napr. *homológia, homologizovať, homozygotnosť* (porov. Slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej). Keď správne rozumieme základným slovám zloženiny, je nám jasný význam zloženého názvu.

Konštantín Palkovič

Citrusár

Pestovanie citrónov, mandarínok, pomarančov a grapefruitov je populárnym, zaujímavým aj užitočným koníčkom. Tieto chutné druhy ovocia sú plodom krov alebo stromov z rodu *citrus*. Podstatné meno *citrus* znamená jednak rod krov alebo stromov, jednak ich plody (porov. *ríbezľa/ríbezľa, hruška/hruška* a i.).

Na súhrnné označovanie pestovateľov, ktorí v domácich oranžériách pestujú citrusy, sa v bežnom dorozumievacom styku začína používať pomenovanie *citrusár* utvorené príponou *-ár*. Prípona *-ár* (so závislým variantom *-iar*) patrí medzi najproduktívnejšie prípony, ktorými sa tvoria názvy osôb od slovies, no najmä od podstatných mien. Podstatné meno *citrusár* patrí do skupiny názvov pomenúvajúcich osoby, ktoré dorábajú plodiny označené základovým menom. Ako ukazujú podstatné mená *paprikár, ľanár, cesnakár, repár, cibuliar, paradajkár, tabačiar, chmeliar, kapustár, kukuričiar, pšeničiar,* ale aj *krmovinár, obilninár, semenár, zeleninár,* ide o početnú skupinu názvov.

Pomenovanie *citrusár* súhrnne označuje pestovateľov všetkých citrusových plodov. Podobne sú utvorené pomenovania *stromčekár* a *ovocinár,* pri ktorých sa nekonkretizuje, o pestovateľa akého druhu stromčekov alebo ovocia ide, máme tu pred sebou súhrnný (nadradený) termín. Takýto typ tvorenia sa používa preto, lebo väčšinou sa pestovatelia nešpecializujú na jeden typ stromčekov alebo na jeden druh ovocia.

Záhradkársky zväz má aj odbor pestovateľov citrusových a iných tropických a subtropických plodov. V jazykovej komunikácii sme sa stretli so snahou pomenúvať aj členov tohto odboru pomenovaním *citrusár,* ba dokonca pomenúvať slovom *citrusár* aj pestovateľov všetkých južných plodov. Máme to doložené vo výpovediach: *Tento „spolok" citrusárov, ktorý pred šestnástimi rokmi založil, má pobočky nielen vo veľkých mestách Čiech, ale aj na Slovensku. Pomaranče, mandarínky, citróny, banány, káva a ďalšie tropické a subtropické ovocie,*

vypestované našimi citrusármi, je známkou ich záujmu, ale aj trpezlivosti (Nedeľná Pravda, 13. 5. 1988, s. 14).

Domnievame sa, že vhodnejšie ako podstatným menom *citrusár* je pomenúvať členov spomínaného pestovateľského odboru združeným pomenovaním *pestovatelia južných plodov,* lebo pomenovanie *citrusári* označuje len pestovateľov jedného rodu, kým v odbore pestovateľov citrusových a iných tropických a subtropických plodov sa pestuje okrem rodu *citrus* aj mnoho ďalších rodov (čo signalizuje aj prívlastok iných).

Na záver zdôrazňujeme, že hovorový neologizmus *citrusár* je vhodný len ako pomenovanie pestovateľov citrusov (citrusových plodov) a zatiaľ našiel svoje uplatnenie iba v jazyku pestovateľov južných plodov. Podstatné meno *citrusár* je utvorené ústrojne a v súlade so slovotvornými zákonitosťami spisovnej slovenčiny. Je vhodným obohatením slovnej zásoby, preto možno predpokladať, že sa stane termínom a dostane sa aj do jazykových slovníkov.

Pavol Odaloš

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Kláry Buzássyovej

Beh života — curriculum vitae — našej jubilantky PhDr. Kláry Buzássyovej, CSc., je jednoduchý a priamočiary. Narodila sa v Bratislave 15. 12. 1938, tu vychodila všetky školy, od základnej až po vysokú (s krátkym odskočením na pražskú filozofickú fakultu). Vyštudovala slovenčinu a latinčinu, čo jej (podobne ako viacerým starším kolegom) dalo solídne predpoklady na jazykovednú orientáciu.

Aj beh vedy — curriculum scientiarum — je u K. Buzássyovej priamočiary. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV prešla od r. 1961 všetkými stupňami: študijným pobytom, internou ašpirantúrou, obhajobou kandidátskej dizertačnej práce a prípravou na obhajobu doktorskej dizertačnej práce. Pracovne sa od začiatku zaujímala o spisovný jazyk a problémy teoretickej jazykovedy. Prešla — už možno povedať — klasickým lexikografickým zadelením ako spoluautorka troch dielov *Slovníka slovenského jazyka* (3, 4, 5) i *Česko-slovenského slovníka,* ale už svojou kandidátskou dizertáciou sa orientovala na oblasť tvorenia slov. Tejto problematike ostáva verná dodnes. Do teórie tvorenia slov priniesla pojem slovotvornej paradigmy (v knižnej monografii *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív,* Bratislava 1974) a úspešne rozpracúva predovšetkým sémantické, sčasti aj štylistické otázky v oblasti tvorenia slov (*Východiská morfémovej analýzy,* Bratislava 1985).

Svoje bádateľské skúsenosti i teoretické pohľady úspešne prenáša aj na celkovú problematiku slovnej zásoby, najmä v jej dynamickom a komunikačnom aspekte, a to aj s ohľadom na jazyk umeleckej literatúry. Svedčí o tom jej rozsiahla autorská účasť v kolektívnej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (v tlači), ako aj zásadná účasť pri tvorbe koncepcie tohto diela.

Nemožno nespomenúť teoretické práce K. Buzássyovej, najmä jej analýzy gramatických kategórií, kategórie určenosti a kategórie posesívnosti, ktoré síce vyplynuli z konfrontačného výskumu slovenčiny a maďarčiny, ale majú nesporne širšiu, všeobecnojazykovú platnosť.

V spomenutom priamočiarom životnom a vedeckom behu neobišli K. Buzássyovú ani rozličné povinnosti organizačného a redakčného rázu. Popri funkciách v spoločenských organizáciách i akademických inštitúciách s rozvahou plní funkciu zástupkyne riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, koordinátorky hlavnej úlohy štátneho plánu základného výskumu v oblasti jazykovedy i školiteľky ašpirantov.

Ako aktívnej členke redakčnej rady nášho časopisu, ako úprimnej kolegyni a priamemu človeku želáme K. Buzássyovej, aby sa jej život i vedecký beh úspešne rozvíjali v dynamickom súbehu ešte dlhé roky.

Ján Horecký

Jazykovedci vo vydavateľstve Smena

Stretávanie redaktorov a jazykovedcov na spoločných pracovných besedách má dlhú tradíciu. Jedno takéto stretnutie sa uskutočnilo 29. marca 1985, keď sa zišli členovia redakcií mládežníckych časopisov vychádzajúcich vo vydavateľstve SÚV SZM Smena a pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (PhDr. František Kočiš, CSc., PaedDr. Matej Považaj, PhDr. Alena Anettová, PhDr. Emil Pícha). V bezprostrednej besede za takmer okrúhlym stolom nešlo ani tak o hodnotenie jazykovej stránky detských a mládežníckych časopisov, ale skôr o hľadanie spoločného jazyka v práci tých, ktorí jazyk skúmajú, a tých, ktorým je jazyk nástrojom na sprostredkovanie rozličných skutočností.

F. Kočiš v úvodnom príhovore takéto stretnutia hodnotil kladne, pretože sú obapolne užitočné. Ocenil úsilie redakcií pripravovať pre našu mládež hodnotné a pestré čítanie, ako aj snahu priblížiť sa mladým čitateľom prostredníctvom vhodných, štylisticky a komunikatívne primeraných a diferencovaných prostriedkov. Zdôraznil však, že štylistická pestrosť nesmie byť charakterizovaná ústupom z pozície spisovného jazyka ako základného prostriedku komunikácie, poznávania a integrovania skupín do národného kolektívu.

V besede sa hovorilo o mnohých problémoch pri tvorbe a úprave textu. Naznačilo sa aj to, že nie každý text je jazykovo vyhovujúci či už z hľadiska kodifikácie alebo komunikácie. Zaváži aj to, že časopisy z vydavateľstva Smena majú prinajmenšom celoslovenskú pôsobnosť a neobmedzujú sa iba na Bratislavu a blízke okolie. Preto do takýchto textov nemožno prenášať tie prvky hovorového štýlu, ktoré sú vhodné len na komunikáciu v úzkom okruhu hovoriacich, ktorí sú o predmete komunikácie dobre informovaní. Napísať, že niečo sa stalo *na SNP pri Tempe,* znamená vylúčiť z okruhu informovaných väčšinu mimobratislavských čitateľov. Z hľadiska bezporuchovej komunikácie vhodnejšie by bolo napísať *v Bratislave* (ak nie je z predchádzajúceho textu jasné, že ide o Bratislavu) *na námestí SNP pri predajni Tempo.*

Častým prípadom porušovania kodifikácie je zamieňanie predložiek, a to najmä predložky *na* predložkou *pre (podnety pre to, aby ...* správne *podnety na to, aby ...)* a predložkou *k (zrelá k vyhodnoteniu, podnet k úvahám,* správne *zrelá na vyhodnotenie, podnet na úvahy)* a predložky *s* predložkou *o (motor o objeme valcov,* správne *motor s objemom valcov).*

Do niektorých textov prenikli aj nesprávne, resp. štylisticky neprimerané lexikálne prostriedky, napr. *čiperne* (správ. *svižne, bystro), zeme juhovýchodnej Ázie* (správ. *krajiny), nemoc zo žiarenia* (vhodnejšie *choroba z ožiarenia), delové strelecké náboje* (správ. *delostrelecké náboje), rohlíčkovitý* (správ. *rožtekovitý), riady* (správ. *riad), v súčastnosti* (správ. *v súčasnosti),* *zahájiť výrobu* (správ. *začať výrobu)* atď. O štylistickej nevypracovanosti textu svedčia nielen slová a ošúchané konštrukcie ako *upresniť (spresniť), realizovať 27 technológií (aplikovať 27 technológií),* ale aj celé vety ako *V samom centre hlavného mesta Poľskej ľudovej republiky, Varšave, týči sa do výšky najdominantnejšia budova — Palác republiky* (správ. *Centrum hlavného mesta Poľskej ľudovej republiky Varšavy dominuje vysoká budova —*

Palác kultúry a vedy; tu si autor nedal ani tú námahu, aby si overil základné fakty o veci, o ktorej píše). Nechýbajú ani myšlienkové a komunikačné skraty, napr. veta *Baňa si vyžaduje celého chlapa, a to aj dnes, keď nie je natoľko ťažká ako v minulosti* (správ. *Práca v bani si vyžaduje celého chlapa, a to aj dnes, keď nie je natoľko ťažká ako v minulosti).* Inde sa zasa nezohľadňuje to, že ide o písaný, nie hovorený text, čo sa prejavuje tak, že text nadobúda podobu spontánneho hovoreného prejavu, napr. *Je veľmi zaujímavá bilancia 29 ročníkov MMM* (vhodnejšie *Bilancia dvadsiatich deviatich ročníkov MMM je veľmi zaujímavá)* alebo: *interiér navrhli mladí, nábytok, riady, jedlá a zabezpečili aj obsluhu* (správ. *interiér, nábytok, riad i jedlá navrhli mladí a zabezpečili aj obsluhu).*

Pozoruhodné je to, že v niektorých časopisoch sa objavilo množstvo morfologických chýb, ako sú napr. tvary *špiráliek, experimentami, priekopníčiek* (správ. *špirálok, experimentmi, priekopníčok).* Hoci časopisy sú určené na čítanie, písomný prejav si čitateľ uvedomuje v jeho zvukovej podobe, a preto treba venovať väčšiu pozornosť napr. aj vokalizácii predložiek v texte. Píšeme preto *zo 100 ton magnezitu,* nie *z 100 ton magnezitu.* Tu, pravdaže, situáciu skomplikovalo použitie číslice.

Na niektorých miestach sa prejavila slabá znalosť väzby slovies, napr. *uvažovať s riešením problému* (správ. *uvažovať o riešení problému), závisieť na klimatických podmienkach* (správ. *závisieť od klimatických podmienok),* inde zasa akoby sa zabúdalo na zhodu — *účes jednej z konžských dievčat* (správ. *účes jedného z konžských dievčat), múzeum kozmonautiky vybudovaný za priamej účasti Jurija Gagarina* (správ. *múzeum kozmonautiky vybudované...).* Alebo že by sa takto prejavovala dynamika v rode podstatných mien?

Priam módnym sa stalo rozbíjanie súvetí s vedľajšou vetou príčinnou, napr. *Chcel som povedať pre Ružičku, ale nemohol som. Lebo mama ma silne pritisla k sebe* (správ. *ale nemohol som, lebo mama ma silne pritisla k sebe)* alebo *To som bol rád. Lebo Martin Petkovič, môj najlepší kamarát, už hokejku má (To som bol rád, lebo Martin Petkovič, môj najlepší kamarát, už hokejku má).* Ak sa takýto nedostatok znejasňujúci odraz syntaktických zákonitostí spisovnej slovenčiny v pravopise objaví raz, možno ho považovať za štylistickú inováciu. Ak ho však nájdeme pomaly v každom odseku, nielenže nepomôže štýlu autora, ale skôr vzbudí pochybnosti o jeho ovládaní spisovnej normy.

Z pravopisných javov možno spomenúť nadmerné používanie úvodzoviek, a to nielen v časopisoch vydavateľstva Smena. Niektorí autori by asi najradšej dali do úvodzoviek všetko, ale predovšetkým vlastné mená. Tie sa však v slovenskom pravopise signalizujú veľkým písmenom, úvodzovky sú naozaj zbytočné.

Z krátkeho a neúplného rozboru časopisov vydavateľstva Smena vidno, že takéto jazykovedno-novinárske stretávky nie sú zbytočné. Na jednej strane sú inštruktívne (a nielen inštruktívne) pre redaktorov, na druhej strane umožňujú jazykovedcom detailnejšie spoznávať spoločenské jazykové vedomie.

Emil Pícha

Čínsky zborník o terminologických problémoch

Od r. 1985 vydáva Čínsky národný komitét pre unifikáciu prírodovednej a technickej terminológie zborník *Natural Sciences Terms and Terminology* (Termíny prírodných vied a terminológia). Zborník vychádza v dvoch číslach ročne. Pretože všetky príspevky sú v čínštine, možno o nich podať len krátku informáciu na základe anglického obsahu.

Prvé číslo r. 1985 zahrnuje oficiálne prejavy na otváracom zasadnutí komitétu, najmä výklad o priebehu prípravných prác, o súčasnej organizácii komitétu a o jeho programe do budúcnosti. Podstatnú časť obsahu však tvoria referáty, ktoré odzneli na spomenutom otváracom zasadnutí. Sú to referáty o terminologickej problematike vo fyzike, v chémii, v astronómii, ale aj referát o všeobecnej teoretickej problematike terminológie. Napokon sú v tomto čísle uverejnené organizačné princípy komitétu (ktorý má popri reprezentatívnom výbere členstva aj osobitný výskumný ústav), ako aj základné smernice na posudzovanie a schvaľovanie termínov.

V 2. čísle ročníka 1985 sa pokračuje v publikovaní rozborov terminológie konkrétnych vedných odborov (terminológie matematiky, nomenklatúry organických zlúčenín), ale objavujú sa aj štúdie o teoretických otázkach terminológie, o fungovaní čínskych znakov v termínoch a o probléme prepisu cudzích vlastných mien, pokiaľ sa používajú ako zložky termínov.

V dvojčísle za rok 1986 sa odtláčajú analýzy odbornej terminológie v astronómii (r. 1987 vyšiel osobitný zväzok anglicko-čínskej astronomickej terminológie), v prírodných vedách vo všeobecnosti, ale aj ďalšie úvahy o teoretickej problematike: napr. o vzťahu termínu a významu slova, o zaužívanosti termínov, ale aj poukaz na terminológiu hraničných vedných disciplín. Znova sa diskutuje o prevode cudzích osobných mien, a to nielen v termínoch, ale aj vo vedeckých štúdiách.

Novým prvkom v tomto ročníku sú preklady vybraných statí z prác západných teoretikov terminológie. Uverejňuje sa preklad predhovoru z knihy R. Dubuca *Praktická príručka terminológie,* úryvky z učebnice H. Pichta a J. Draskauovej, ako aj štúdia V. V. Siforova o zameraní sovietskeho Komitétu odbornej terminológie. Je tu aj správa o kanadskej terminologickej banke dát TERMIUM.

V 1. čísle ročníka 1987 sú referáty prednesené na pracovnej konferencii čínskeho komitétu. Vidieť tu, že po dvoch rokoch činnosti sa výskumné práce orientujú na širšiu teoretickú problematiku. Venuje sa pozornosť terminológii astronómie, medicíny, pedológie, geografie, lesníctva, ale aj biochémie, elektroniky a automatizácie. Znova sa pertraktuje problematika prevodu cudzích vlastných mien. No publikujú sa tu aj *Princípy a metódy pri skúmaní a unifikácii technických termínov.*

V 2. čísle tohto ročníka sa pokračuje v publikovaní zahraničných prác alebo výťahov z nich. Osobitnú pozornosť si zaslúži pôvodná štúdia Zhu Weihua o skúmaní terminológie v Pražskom lingvistickom krúžku. Ďalej je tu preklad štúdie H. Felbera (niekdajšieho riaditeľa viedenského INFOTERMU) o teórii viedenskej terminologickej školy E. Wüstera.

Poukazuje sa tu aj na problém typický pre nezjednotenú Čínu: publikuje

sa súpis technických termínov v angličtine a v dvoch čínskych verziách: vo verzii používanej v Čínskej ľudovej republike a vo verzii bežnej na Tchajwane a v Honkongu. Aj pri zbežnom porovnaní týchto termínov vidieť dosť časté rozdiely v použitých znakoch, a teda aj v preklade a chápaní takých termínov, ako je napr. *alfanumerický kód, bit, dióda, interface, program, register, senzor.*

Celkový obraz, ktorý podáva nášmu čitateľovi recenzovaný bulletin, možno zhrnúť asi takto: Čínsky národný komitét pre unifikáciu prírodovednej a technickej terminológie začal svoju prácu premyslene a veľkoryso. Po nevyhnutných prípravných prácach podporuje štúdium terminológie prírodovedných a technických odborov a orientuje praktickú činnosť na normalizovanie a unifikovanie príslušných termínov. Je sympatické, že už v prvých krokoch sa orientoval aj na získavanie poznatkov o európskej a americkej teórii terminológie.

Ján Horecký

Poznámky k spracovaniu lekárskych termínov v Krátkom slovníku slovenského jazyka

Vydanie *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.; ďalej KSSJ) je významnou udalosťou v slovenskej jazykovede. Toto dielo bude iste popudom na mnohé diskusie a hodnotenia. V našom príspevku sa pokúšame sledovať spracovanie lekárskych termínov, t. j. relatívne malej časti slovníka. Zásady spracovania odbornej terminológie vysvetľujú autori v úvode a boli vysvetlené už skôr v článku I. Masára Definícia termínu v Krátkom slovníku slovenského jazyka (In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava 1984, s. 68—71). Náš rozbor potvrdil opodstatnenie týchto zásad, ako aj to, že sa ich autori skutočne pridržiavali. Napriek tomu sme zistili niektoré drobné nedostatky, na ktoré chceme upozorniť.

O výbere lekárskych termínov do slovníka možno diskutovať. Možno položiť otázku, napr. prečo je v slovníku adjektívum *predoperačný* a *pooperačný* už nie, prečo je tam *nadočnicový,* ale *podočnicový* nie. Je však jasné, že do jednozväzkového slovníka sa celá lekárska terminológia nezmestí, a že nie všetky lekárske termíny sú v bežnej reči rovnako rozšírené.

Vysvetlenie termínu v slovníku sa preberalo buď bez zmeny z odborných prameňov, buď sa modifikovalo, alebo bolo osobitne formulované pre potreby jednozväzkového slovníka. Pri tých dvoch posledných možnostiach treba brať do úvahy, že KSSJ nie je terminologický slovník, takže výklad termínov nemusí byť totožný s odborným pojmovým obsahom termínu, ale zodpovedá tomu, ako sa termíny chápu v bežnej reči, v determinologizovanom význame. Zistili sme však, že v niektorých prípadoch sa výklad v KSSJ dostáva do úplného protikladu s odborným významom a tu by bolo treba zvoliť iné vysvetlenie, ktoré by nebolo v rozpore s odborným významom, alebo uviesť viac významov. Správne je to napr. pri slove *hypertrofia,* ktoré má dva významy, jeden lekársky a jeden determinologizovaný, alebo pri slove *žila,*

ktoré sa vykladá najprv všeobecne ako „cieva, v ktorej prúdi krv", a potom sa značkou *anat.* s odborným významom ako „cieva, ktorá vedie krv do srdca". Naše pripomienky sa týkajú termínov *črenový zub, potrat, riť* a *sarkóm.* V medicíne je rozdiel medzi črenovým zubom a stoličkou, potratom a predčasným pôrodom, ritným (t. j. análnym) otvorom a konečníkom, medzi sarkómom a karcinómom, t. j. rakovinovým nádorom. Je preto na zváženie, či možno vysvetľovať bez všetkého *črenový zub* ako „stolička", *potrat* ako „predčasný pôrod", *riť* ako „konečník", *sarkóm* ako „rakovinový nádor"

V niektorých prípadoch by sme navrhovali presnejšiu formuláciu pri výklade anatomického termínu. *Genitálie* sú pohlavné ústroje, ale význam „rodidlá" platí len pre ženské genitálie; *semenník* sa označuje ako „samčia" a *vaječník* ako „samičia pohlavná žľaza", ale slová *samčí* a *samičí* sa používajú len vo vzťahu k zvieratám, pre človeka, ktorý má tiež semenník a vaječník, by tam mal byť ekvivalent *mužská* a *ženská pohlavná žľaza, bedrá* sú nielen zadnou dolnou časťou trupu, ale aj bočnou časťou, ako je to uvedené aj v Slovníku slovenského jazyka. Heslá *ruka* a *noha* nie sú spracované rovnako. *Ruka* má v slovníku vlastne dva významy: celá horná končatina alebo len jej koncová časť od zápästia. Noha však už nie je dolnou končatinou, ale jednou z končatín, pomocou ktorej chodíme alebo stojíme, a chýba tam druhý význam, podobne ako pri ruke, t. j. „koncová časť dolnej končatiny od členka". Veď aj dva z uvedených príkladov — *mať malú nohu, ploché nohy* — majú vlastne tento význam. Pri hesle *pletenec* sú uvedené príklady *pazuchový, plecný pletenec,* z čoho vyplýva, že ide o ekvivalent latinského anatomického termínu *plexus,* ktorý sa však v slovenskej anatomickej nomenklatúre označuje ako *spleť.* KSSJ má heslo *spleť,* ale nezaznamenáva jeho význam v anatómii. *Pletenec* znamená v slovenskej anatomickej nomenklatúre „spojenie voľnej končatiny s osovou kostrou", poznáme teda *pletenec hornej* a *dolnej končatiny* a tento termín je ekvivalentom latinského termínu *cingulum.* Slovník obsahuje deminutívum *priedušinka* so značkou *anat.,* ale v slovenskej anatomickej nomenklatúre sa používa tvar *priedušnička,* ktorý sa však v slovníku nenachádza.

Niektoré nedôslednosti sme našli v používaní skratky *anat.* V úvode sa píše, že sa touto skratkou neoznačujú slová, ktoré majú širšiu, neterminologickú platnosť. Na základe toho je pochopiteľné, že *zápästie* nemá označenie *anat.* a *záprstie* má, že vnútorné časti oka *spojovka, rohovka* a *šošovka* sú označené ako anatomické termíny, kým vonkajšie časti *dúhovka* a *zrenica* nie. Nie je však už jasné, prečo sval *zvierač* má skratku *anat.* a *zvrašťovač* nie, *žlčovod* a *močovod* majú túto skratku a *zvukovod* nie, *pohrudnica* ju má tiež a *podbrušnica* nie.

Aj v používaní antoným sme našli menšie nedopatrenia. V hesle *potencia* je antonymum *impotencia,* ale v hesle *impotencia* chýba antonymum *potencia.* Slová *malígny* a *benígny* sú uvedené ako antonymá, ale z ich slovenských ekvivalentov sa uvádza len *zhubný* a heslo *nezhubný* v slovníku chýba. Samo slovo sa však nachádza ako synonymum slova *benígny.* Aj slová *akútny* a *chronický* sú v medicíne antonymá, azda to bolo vhodné uviesť.

Prekvapuje, že sa pri niektorých cudzích lekárskych termínoch nenachádza slovenský ekvivalent, ktorý je v týchto prípadoch podľa nášho názoru dosť

bežný. Chýba pri heslách *alergia* (= precitlivenosť), *dyzentéria* (= úplavica), *fistula* (= píšťala), *hemoroidy* (= zlatá žila), *katéter* (= cievka), *kolaps* (= zrútenie sa), *senilita* (= stareckosť). Niektoré z týchto ekvivalentov sa však nachádzajú v slovníku ako samostatné heslá, napr. *cievka*, ale bez medzinárodného ekvivalentu *katéter*, *zlatá žila* spolu so synonymom *hemoroidy*, *úplavica* s vysvetlením, že je to dyzentéria, *stareckosť* sa tiež nachádza v slovníku pod adjektívom *starý*, ale aj ako synonymum slova *marazmus*. Na druhej strane slovník obsahuje slovo *predchorobie*, ale neobsahuje jeho medzinárodný ekvivalent *anamnéza*, ktorý je podľa nášho názoru aj v neodborných kruhoch frekventovanejší než slovo *predchorobie*, ktoré má nádych knižnosti.

Je zaujímavé, že aj keď sú v slovníku slová *ťarchavosť* a *tehotnosť* synonymá, predsa však skutočnosť, že sa vykladá termín *ťarchavosť* a že *gravidita* sa vysvetľuje ako „ťarchavosť", podobne *interrupcia* ako „prerušenie ťarchavosti", naznačuje, že sa slovu *ťarchavosť* dáva prednosť. Je to zaujímavé najmä preto, že posledný príspevok do bohatej diskusie na tému *tehotnosť — ťarchavosť* (Š. Ondruš, Nové slovo 11. 12. 1986) sa prihovára za termín *tehotná, tehotnosť*.

Pripomienky máme aj k heslám *dentista* a *podagra*. V súčasnosti pracuje už v Československu veľmi málo dentistov, je to už len pozostatok minulej doby a dnešný „zdravotnícky pracovník zabezpečujúci starostlivosť o chrup" — ako sa dentista v KSSJ vysvetľuje, môže byť už len lekár, teda na rozdiel od dentistu človek s vysokoškolským vzdelaním. Keďže dnes ľudia nechodia k dentistovi, ale k zubnému lekárovi alebo zubárovi, malo by byť heslo *dentista* označené ako zastarávajúce. *Podagra* sa vysvetľuje ako „pakostnica", ale také heslo v slovníku chýba. Okrem toho by sa malo uviesť k obom slovám synonymum *dna*.

V hesle *makrocefalita* je tlačová chyba, správne má byť *makrocefalia*.

Záverom pripomíname, že naše poznámky chcú pomôcť pri spracovaní niektorých hesiel v prípadnom druhom vydaní slovníka.

František Šimon

Poznámky redakcie

Hoci autor sám konštatuje, že *Krátky slovník slovenského jazyka* „nie je terminologický slovník, takže výklad termínov nemusí byť totožný s odborným pojmovým obsahom termínu, ale zodpovedá tomu, ako sa termíny chápu v bežnej reči", predsa jeho výčitky sú namierené aj proti výkladom takejto povahy (výklady lexikálnych jednotiek ako *črenový zub, potrat, riť* nie sú „v protiklade s odborným významom" a výkladu slova *sarkóm* ako „zhubného rakovinového nádoru" neodporujú ani lekárske terminologické slovníky). Keďže v slovníku sa informácie podávajú v mimoriadne zhustenej forme, môže to viesť k nesprávnemu čítaniu. Nemožno vari vážne namietať napr. proti výkladu slova *genitálie*, pri ktorom sa uvádza: „pohlavné ústroje; rodidlá". Bodkočiarkou sa naznačuje, že slovo *genitálie* sa používa popri svojom všeobecnom význame aj v zúženom význame „rodidlá" (toto slovo sa vysvetľuje na príslušnom mieste). Istá nejednotnosť pri výklade rovnorodých

slov vyplýva z techniky práce (viacero autorov). Úplná koordinácia by sa dala dosiahnuť azda iba počítačovou technikou. Hoci počítač by si asi pri výkladoch blízkych slov *ruka* a *noha* nevšimol, že ruku má iba človek, kým nohu aj mnohé iné živé tvory, z čoho prirodzene vyplýva aj rozličný výklad (*ruka:* „ľudská horná končatina", *noha:* „jedna z končatín živých tvorov, pomocou ktorých sa pohybujú, stoja"). Napokon pri slove *noha* sa v príkladovej časti zachytáva významový odtienok „chodidlo" paralelný s významom koncovej časti ruky. Neoprávnená je aj výčitka, že slová *samček* a *samička* sa používajú len vo vzťahu k zvieratám. Je to nadradený biologický termín platný pre anatómiu človeka i zvierat (porov. výklad slova *vaječník* v Malej encyklopédii biológie, Bratislava, Obzor 1975, s. 505: *vaječník* = párová samička pohlavná žľaza).

Nepresné čítanie slovníka prezrádzajú aj autorove údaje o tom, že slovo *cievka* je v slovníku ako samostatné heslo (v skutočnosti je súčasťou hesla *cieva*), alebo o tom, že slovo *stareckosť* sa v slovníku nachádza pod adjektívom *starý* (v skutočnosti je súčasťou hesla *starec*).

Mnohé zdanlivé nedôslednosti v používaní skratky *anat.* vyplývajú z lexikografickej techniky; pri slove *zvierač* je napr. skratka *anat.* preto, že slovo má najprv všeobecný výklad „čo slúži na z(o)vieranie, zovretie" a že jednotlivé skratky odborov ukazujú na konkrétne významy (v technike, anatómii), kým pri slove *zvrašťovač* takáto diferenciácia na použitie v rozličných oblastiach nie je.

Úplná priamočiarosť sa neuplatňuje ani pri uvádzaní antoným; antonymum sa kladie predovšetkým v tých prípadoch, kde dobre dokresľuje význam. Antonymá so záporovou časticou *ne-* sú v jazyku potenciálne a slovník ich nezachytáva všetky, najmä nie ako heslá (typ *nezhubný*).

Zo zásad spracovania slovníka vyplýva, že sa spravidla neuvádzajú synonymá rozdielnej štylistickej hodnoty (napr. pri hesle *robiť* nie je synonymum *drieť*), a preto ani pri lekárskych termínoch nie je vždy netermín (*hemoroidy — zlatá žila*).

Slovník nemôže zachytávať mienku vyslovenú diskusne v tlači, lež sa musí držať platnej terminológie v príslušnom odbore, ako aj výsledkov publikovaných v terminologickom časopise (prípad *tarchavosť — tehotnosť*, porov. Kultúra slova, *4*, 1970, s. 77 n., a Kultúra slova, *5*, 1971, s. 106 n.).

Zaostrenie autora článku na parciálnu oblasť (lekárske termíny) ukázalo, že na viacerých miestach možno koordináciu hesiel zlepšiť. Je to pomoc, ktorú oceňujú najmä lexikografi, ktorých pozornosť sa rozptyľuje a oslabuje nespočetnými a vzájomne prepletenými zväzkami v slovnej zásobe. To, že je ťažké v tejto spleti sa orientovať, ukazujú vlastne aj nedôslednosti kritika.

Ks

*Pohľad na jazykovú stránku publikácie**

(KITTLER, J. — MIKLER, J.: Základy využívania slnečného žiarenia. Bratislava, Veda 1986. 150 s.)

Jazykovú úroveň knižky R. Kittlera a J. Miklera možno hodnotiť ako dobrú, najmä ak sa berie do úvahy celková výstavba textu, členenie látky, zreteľné vyjadrovanie myšlienkových postupov a jasnosť formulácií. V posudku však sústredíme pozornosť najmä na jazykové nedostatky, predovšetkým na chyby proti norme, resp. na také fakty, ktoré sa môžu vyjadriť jazykovo kultivovanejšie, primeranejšie. Naše upozornenia nechcú znižovať inak dobrú redaktorskú prácu na texte, skôr ukazujú cestu, ako možno dostať text ešte na vyššiu úroveň.

Sloveso *upresniť* má v slovenčine vhodnejšiu, pôvodnejšiu podobu s predponou *s- (spresniť);* takto ho bolo treba použiť v kontexte *... na základe ktorých sa upresnila správna predstava o slnku* (7); alebo *... po jej grafickom upresnení v projektovej dokumentácii* (46). — Nie je vhodné rozvíjať príslovku *minimálne*, ktorá má význam najmenšej miery, príslovkou *veľmi*, ako je to v kontexte *... slnečná činnosť neovplyvňuje (prípadne iba veľmi minimálne) celkový tok energie zo Slnka* (11). Sústavnejšie sa vyskytuje chybné používanie zámena *tento* v takých pozíciách, v ktorých sa neukazuje iba na bezprostrednú blízkosť, napr.: (Reakcie) *sa uskutočňujú pri veľmi vysokých teplotách. Tieto spôsobujú, že ...* (12) — správ. *Tieto teploty* (alebo jednoducho *tie*) *spôsobujú ...; Prírodné svetlo nám umožňuje rozoznávať farebné odtiene vecí, lebo pri jeho dopade na farebný povrch tento pohltí všetky farby bieleho svetla ...* (18) — správ. *... lebo pri jeho dopade farebný povrch pohltí ...;* resp. *lebo pri jeho dopade na farebný povrch pohltí tento povrch všetky farby ...;* Niekedy stačí zámeno *tento* jednoducho vypustiť: *K nedostatkom parametra S_{sk} patrí skutočnosť, že predovšetkým na tieniaci reliéf horizontu danej lokality je tento, prísne vzaté, charakteristický len pre konkrétne miesto* (73). Inokedy treba podmet vyjadriť priamo: *Vlastné merania sa robia pomocou pyrometrov, resp. presnejších pyrheliometrov, ktoré sa používajú na ciachovanie pyranometrov, lebo tieto nemerajú energetický tok slnečného žiarenia priamo a predstavujú iba relatívne prístroje* (78). Nie je jasné, na čo zámeno *tento* odkazuje, preto treba uviesť: *tieto zariadenia, tieto prístroje* ap.

Podľa najnovšej kodifikácie v Krátkom slovníku slovenského jazyka treba v zložených slovách so slovom *sféra* ponechávať dlhé *é*, preto bude treba používať podoby *atmosférický, chromosférický* (11). Táto poznámka nemá kritický ráz, ale upozorňuje na zmenu kodifikácie.

Z lexikálnych jednotlivostí upozorňujeme na niekoľko nespisovných výrazov: *nepostrádateľný* (19) nam. *nevyhnutný, potrebný;* na slovo *varianta* (44) nam. *variant* (pozn.: na s. 77 sa správne uvádza mužský rod: *variant*); *nepredčil* (63) nam. *nepredstihol, neprevýšil; východzí* (66) nam. *východisko-*

---

* Text bol vypracovaný ako úvodné slovo na besedu s pracovníkmi vydavateľstva VEDA, a preto je zacielený na praktické problémy pri jazykovej redakcii odborných publikácií.

vý; zbytok (68) nam. *zvyšok;* píše sa *o troch sadách hodnôt* (92) nam. *o troch kategóriách,* resp. *súboroch* alebo *údajoch hodnôt.* Použilo sa slovo *zahájenie* nam. *začatie, začiatok: K zahájeniu reakcie hnednutia pigmentu je potrebná zodpovedajúca dávka žiarenia* (21). *Ultrafialové žiarenie síce pôsobí zahájenie tvorby pigmentových jadierok ...* (21). — Keďže sloveso *zrovnať* má iba význam „robiť rovným" alebo „dať do poriadku", nie je správne použiť ho (resp. jeho odvodeniny) nam. slova *porovnať* (a jeho odvodenín): *... pre presnú zrovnateľnosť treba sa pridržať predpokladu, že ...* (27); *Kým zemepisná dĺžka Λ_z sa uplatňuje len prostredníctvom zrovnávacieho hodinkového času ...* (60). Bolo treba použiť slová *porovnateľnosť* a *porovnávací hodinkový čas.* — Slovo *nasledovný* má knižný ráz a je príznačné najviac pre administratívny štýl. Štylisticky vítanejšie by tu boli sviežejšie prostriedky — zámená *tento, takýto.* Nam. *(Poloha) sa udáva pomocou nasledovných parametrov* (68) je vhodnejšie *pomocou týchto parametrov.* Vo vysoko odbornom texte sú nevhodné lexikálne prostriedky z administratívneho okruhu (najmä ak sa využívajú príčasto). Taký ráz má aj sloveso *zohľadniť, zohľadňovať* (73, 87, 105, 112), napr. *... najpresnejšie sú najaktuálnejšie údaje, lebo zohľadňujú stále vzrastajúce znečisťovanie ovzdušia.* Vhodnejšie sú tu slovesá *prizerať, prihliadať, všímať si,* spojenie *brať do úvahy.*

V odbornom vyjadrovaní je ustálené spojenie *kosínusová funkcia, kosínusová veta,* nie *kosínová veta* (44), *kosínová funkcia* (45); pravda, popri tejto podobe sa používa aj náležitá podoba *sínusová veta* (44). — Za odborný termín nemožno pokladať sloveso *uvažovať* s akuzatívnou väzbou a v neterminologickom použití. V matematike sa táto väzba pripúšťa *(uvažovať veličinu, bod, priamku),* ale v spojení s bežnými slovami v neterminologickom význame je takéto vyjadrovanie na úrovni profesionálneho slangu a nemalo by sa dostať do publikovaného textu. V knižke sa však toto sloveso používa sústavne. Napr. (Cirkumsolárne žiarenie) *sa spravidla neuvažuje ako samostatná zložka* (69). Neutrálnym, bezpríznakovým prostriedkom v tomto význame je spojenie *brať do úvahy.* Ešte častejšie sa sloveso *uvažovať* v uvedenom význame vyskytuje v tvare trpného príčastia. Ide o desiatky spojení typu *uvažované lokality* (77, 120), *uvažované miesta* (77, 108), *uvažovaný deň* (72, 106), *uvažovaný mesiac* (108, 114, 112), *uvažované časové obdobia* (87), *uvažovaná rovina* (106), *uvažovaná hodnota* (107), *uvažované sklo* (112, 115). O tom, že nejde o terminologický význam slova, svedčia synonymá v tých istých spojeniach, ktoré sa však používajú zriedkavejšie: *daná lokalita* (104), *sledované teplotné, vlhkostné a veterné pomery* (90), *zvolená rovina* (133) atď. V publikácii sa malo profesionálne slangové slovo *uvažovaný* nahradiť práve týmito výrazmi, príp. aj ďalšími *(uvedený, spomínaný* a pod.).

Z morfologických nedostatkov možno uviesť tvar *informáciam* (60) — nam. *informáciám.* Nenáležité je aj stupňovanie typu *stále viac šikmejšie:* (Vodorovné roviny) *sú stále viac šikmejšie „nadol" ...* (40). Stupňuje sa alebo príslovka *(stále viac šikmé),* alebo prídavné meno *(stále šikmejšie).* Za jednotlivosť možno pokladať vynechanie zvratného *sa* vo vete *Priame mimozemské slnečné žiarenie vnikajúce do atmosféry sa pri prechode cez zemskú atmosféru na jej komponentoch sčasti rozptyľuje, sčasti v nich absorbuje* (105) — nam. *sčasti sa v nich absorbuje.* V texte sa raz vyskytla konštrukcia *zdá sa byť,* ktorá sa v slovenčine nepokladá za organickú: *Sínusový vzťah sa zdá byť*

nepresný (27) — stačí tu samo sloveso *zdať sa*, rešp. jeho synonymum *(... javí sa ako nepresný)*.

Chybný slovosled sa vyskytuje ojedinele a týka sa postavenia predložiek: *Tento nárysný diagram je však vhodný len pre na juh orientované kolektory* (51) — nam. *len pre kolektory orientované na juh.* Chybný slovosled môže celkom znejasniť myšlienku. Tak je to vo vete *Vývoj jednotlivých druhov živočíchov a človeka sa neustále uskutočňoval za pomoci slnečného žiarenia, ktoré ovplyvňovalo žijúce tkanivo od buniek pokožky až po špeciálne prispôsobené na svetlo citlivé oči* (91). Text má zmysel takto: *... až po oči citlivé na svetlo a svetlu špeciálne prispôsobené.*

Syntakticky spojka *ale* má stáť na začiatku vety, preto je nenáležité vyjadrenie *V dôsledku celodennej rotácie Zeme okolo svojej osi sa ale určitá lokalita na zemskom povrchu dostáva ...* (30). Bolo tu treba použiť spojku *však* alebo premiestniť spojku *ale* na začiatok vety. — Na nenáležité miesto vo vete sa však najčastejšie kladie častica *tiež*, a to namiesto častice *aj*. Obidve tieto častice vyzdvihujú výraz, na ktorý sa viažu, ibaže každá z nich z inej strany tohto výrazu: častica *aj* stojí pred zdôrazňovaným výrazom, kým častica *tiež* stojí za zdôrazňovaným výrazom a vždy je zdôraznená. V príkladoch uvádzaných ďalej sa preto mala použiť častica *aj:* (Existencia podnetných pásiem) *ovplyvnila tiež spôsob odievania* (20). (Z ročného cyklu) *vyplývajú tiež zmeny hodnoty ...* (24). V zápornej vete namiesto častice *tiež* patrí častica *ani: Nie je tiež veľkým problémom urobiť rovnomerné hodinové delenie* (49).

Chyby proti norme pri používaní predložiek sa týkajú najmä predložiek *pre, na* a *k*. Používajú sa, pravda, aj v súlade s normou, napr. *podklad na poznávanie vesmíru* (8), *na ilustráciu sa uvádzajú* (74). V cieľovom význame sa však častejšie chybne kladie predložka *pre,* resp. predložka *k* namiesto predložky *na: množstvo energie potrebné k nevyhnutnému zachovaniu energie* (16), *priemer pre porovnanie s mesačnými priemermi* (35), *pre ilustráciu* (71), *pre porovnanie* (101), *pre získanie lepšej predstavy* (120), *využitie slnečnej energie pre technické a energetické účely* (134), (údaje) *pre to isté časové obdobie* (120).

Nedostatky v interpunkcii sa týkajú najčastejšie písania čiarky v súvetí. Čiarka chýba napr. v podraďovacom súvetí s vedľajšou podmienkovou vetou: *Ak sa však výšky Slnka počas dňa iba málo líšia* (v blízkosti pólov) (,) *vzorec sa stáva nepresný ...* (44). V ďalšom prípade sa vyžaduje čiarka pred podraďovacou spojkou uvádzajúcou vedľajšiu podmetovú vetu: *Okrem toho podľa veľkosti hodinového uhla t nie je jasné* (,) *či ide o „dopoludňajšie" azimuty ...* (45). — Nie zriedkavé sú prípady nadbytočného písania čiarky predovšetkým v jednoduchej vete: *Napriek tomu,* (!) *pre presnú zrovnateľnosť* (!) *a definičný základ deklinácie,* (!) *treba sa pridržať predpokladu ...* (27)

Žiada sa ešte raz zdôrazniť, že uvádzané chyby sú čo do množstva nepodstatnou zložkou dosť rozsiahleho textu knihy a majú byť skôr inštruktívnou pomôckou pri redigovaní odborných publikácií v budúcnosti.

Mária Pisárčiková

SPYTOVALI STE SA

Dochucovadlo. — Š. K. z Bratislavy: „V našich predajniach potravín sa predáva prísada na dochutenie polievok a omáčok pod názvom *TOLI.* V návode na používanie prísady TOLI sa niekoľko ráz použilo slovo *dochuťovadlo.* Je slovo *dochuťovadlo* utvorené správne?"

Slovo *dochuťovadlo* na pomenovanie prísady na dochutenie je utvorené od slovesa *dochutiť* s významom „dať do jedla nejakú prísadu, resp. prísady na zlepšenie jeho chuti" alebo presnejšie: je utvorené od nedokonavej podoby tohto slovesa. Podoba podstatného mena *dochuťovadlo* ukazuje, že sa utvorilo od nedokonavej podoby *dochuťovať* slovotvornou príponou *-dlo,* ktorou sa v slovenčine tvoria aj názvy rozličných prostriedkov určených na niečo (porov. *okysličovadlo, zmäkčovadlo, zahusťovadlo, zrieďovadlo).* No tu musíme konštatovať, že podoba nedokonavého slovesa *dochuťovať* nie je náležitá. V spisovnej slovenčine je od slovesa *dochutiť* nedokonavá podoba *dochucovať* podobne ako od *ochutiť* je *ochucovať* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 1987). Pri tvorení nedokonavej podoby slovesa tu nastáva alternácia (striedanie) spoluhlások *t — c* podobne ako v prípadoch *obohatiť — obohacovať, pozlátiť — pozlacovať, skrátiť — skracovať, podnietiť — podnecovať, zatratiť — zatracovať* atď. Odvodzovacím základom na pomenovanie prísady (prostriedku) na dochutenie musí byť teda nedokonavá podoba *dochucovať,* a tak pomenovanie tohto prostriedku má v spisovnej slovenčine náležitú podobu *dochucovadlo* (porov. aj *roznietiť — roznecovať — roznecovadlo, priškrtiť — priškrcovať — priškrcovadlo).*

Slovo *dochucovadlo* (ako ani jeho chybnú podobu *dochuťovadlo)* neuvádza ani starší šesťzväzkový Slovník slovenského jazyka (1959—1968), ani najnovší Krátky slovník slovenského jazyka (1987). Nemáme ho doložené ani v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Ukazuje sa teda, že ide o pomerne nové slovo rozšírené predovšetkým v okruhu pracovníkov potravinárskeho priemyslu a verejného stravovania. V našich slovníkoch sa zatiaľ neuvádza ani sloveso *dochutiť* a jeho nedokonavá podoba *dochucovať.* No na tieto slovesá máme už doklady v lexikálnej kartotéke, a to nielen z dennej tlače a odbornej literatúry, ale aj z umeleckej prózy ostatných rokov. (O slovese *dochutiť/dochucovať* sa v našom časopise už písalo; porov. E. Smiešková: Dochutiť, ochutiť, pochutiť. Kultúra slova, *5,* 1971, s. 53—54.)

Na otázku položenú na začiatku môžeme stručne odpovedať takto: Slovo *dochuťovadlo* nie je utvorené od správneho slovotvorného základu. Náležitá podoba podstatného mena pomenúvajúceho prísadu (prostriedok) na dochutenie jedla je *dochucovadlo.* Toto podstatné meno je pravidelne utvorené od nedokonavého slovesa *dochucovať.*

Matej Považaj

Horčičník a chlebovka. — J. K. zo Zvolena sa nás spytuje, aký jednoslovný výraz má použiť na pomenovanie nádob na horčicu a na uloženie chleba.

V slovenčine sa názvy nádob a prostriedkov na uloženie nejakých vecí tvoria príponou *-ník*, napr.: *príborník, bielizník, šatník, smetník, popolník, senník, mapník;* menej aj prípona *-nička: cukornička, soľnička, koreníčka, maselnička, olejnička.* V Slovníku slovenského jazyka ani v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa jednoslovné názvy nádob na horčicu a na uloženie chleba neuvádzajú.

Príponou *-nička* sa tvoria najmä názvy nádobiek na uloženie prísad do jedla, preto by sem systémovo zapadlo aj možné pomenovanie *horčičnička.* V tomto pomenovaní sú však tri syčavky *č*, čo značne sťažuje jeho výslovnosť, preto ako vhodnejšie sa ukazuje podstatné meno *horčičník.* Jestvovanie odporúčaného podstatného mena *horčičník* nám potvrdila aj jazyková prax. Napr. v predajni Bohemia v Banskej Bystrici sme videli v servise porcelánovú nádobku na horčicu, ktorá mala názov *horčičník.* Nové podstatné meno *horčičník* sa utvorilo od pomenovania *horčica* príponou *-ník,* pričom nastala alternácia *c/č* pred touto príponou podobne ako v prípade *lyžica — lyžičník.*

V Dome priemyselného tovaru v Banskej Bystrici sme videli tri rôzne nádoby na uloženie chleba, no len v jednej z nich bolo označenie výrobku, aj to iba v češtine. Výrobok vyrobil Plastimat Liberec, závod Tachov, a má český názov *chlebovka obdélniková.* Tento výrobok podľa vyjadrenia výrobcu je určený na uloženie chleba v tvare šišky s váhou do 2 kg alebo iného pečiva.

Ako sme uviedli na začiatku, v slovenčine sa tvoria názvy nádob a prostriedkov na uloženie nejakých vecí príponou *-ník*, preto ako najsystémovejšie by bolo pomenovanie *chlebník.* No podstatným menom *chlebník* sa už pomenúva turistická závesná kapsa na jedlo. Takisto je významovo obsadené aj podstatné meno *chlebovník,* ktorým sa pomenúva druh tropického stromu. Neobsadené je podstatné meno *chlebovka,* ktoré obstojí aj v slovenčine, lebo názvy vecí sa tvoria aj príponou *-ka,* ktorou sa často vlastne len prevádza združené pomenovanie na jednoslovné, napr.: *plechovka* (plechová nádoba), *čajovka* (čajová ruža), *zrkadlovka* (zrkadlový fotografický prístroj), podobne aj *chlebovka* (chlebová nádoba, chlebová dóza).

Našej čitateľke v krátkosti odpovedáme: Ako jednoslovné pomenovania nádob na horčicu a na uloženie chleba v domácnosti môžeme používať podoby *horčičník* a *chlebovka.*

Pavol Odaloš

Chytka, chňapka. — Nedávno sme dostali otázku, ako nazvať ochrannú pomôcku slúžiacu na chytanie horúcich nádob. Táto praktická pomôcka má zvyčajne tvar rukavice, do ktorej je všitý magnet alebo uško na zavesenie. Malá anketa, ktorú sme urobili pri hľadaní názvu, priniesla tieto odpovede: *ochranná rukavica, chytka, chňapka.*

Prvý z názvov — *ochranná rukavica* — je odborným pomenovaním tejto pomôcky, pod ktorým ju dostať v predajniach drogérií. Základom tohto dvojslovného pomenovania je slovo *rukavica* s významom „časť oblečenia pokrývajúca ruku od prstov po zápästie". Výraz *rukavica* má veľmi všeobecný význam, preto sa spresňuje atribútom, ktorý je z formálneho hľadiska zhodným prívlastkom. Podobne, teda spresňovaním významu všeobecného podstatného mena

vzniká v slovenčine mnoho pomenovaní, v ktorých sa pomocou atribútu vyjadruje účel: *polievková lyžica* je lyžica určená na jedenie polievky, *písací stôl* je stôl určený na písanie, *zeleninová záhrada* je záhrada na pestovanie zeleniny a pod. Pravda, pomocou prívlastku možno spresňovať aj ďalšie vlastnosti nadradeného substantíva, napr. jeho kvalitu: *luxusný tovar, partiový tovar;* veľkosť: *nadmerné veľkosti;* tvar: *tulipánová sukňa, kabátové sako.* Pomenovanie *ochranná rukavica* má terminologickú platnosť; ako dvojslovné pomenovanie je však pomerne nákladné, čo je nevýhodné pri bežnom dorozumievaní. Preto sa v jazykovej praxi častejšie uplatňujú jednoslovné názvy *chytka* a *chňapka.*

Slovo *chytka* sme našli v časopise Línia v rubrike venovanej ručným prácam vo vete *Ušite si chytky.* Slovo *chňapka,* známe z hovorených prejavov, nemáme doložené ani v najnovšom materiáli lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Je len pochopiteľné, že ani jeden z týchto výrazov zatiaľ nenájdeme v jazykových príručkách. Signalizuje to, že ide o nové výrazy, ktoré si len hľadajú svoje miesto v slovnej zásobe slovenčiny. Čosi však predsa majú spoločné: ako mnohé iné názvy vecí aj pomenovania *chytka* a *chňapka* sú utvorené od slovies príponou *-ka,* ktorá je produktívna pri tvorení názvov vecí; prvé od slovesa *chytiť* s významom „vziať do ruky, uchopiť", druhé od expresívneho slovesa *chňapnúť* s významom „prudko chytiť, chmatnúť, zdrapiť". Obidve pomenovania — *chytka* a *chňapka* — sa vhodne začleňujú medzi ďalšie názvy vecí utvorené touto príponou, ako sú napr. slová *spinka* „predmet na spínanie", *stierka* „nástroj na tmelenie plôch, sadrovanie trhlín a pod.", *mierka* „prostriedok na meranie", *zámka* „kovový mechanizmus určený na zamykanie kľúčom".

Slová *chytka* a *chňapka* sa však aj niečím odlišujú: slovo *chytka* je štylisticky neutrálnym výrazovým prostriedkom, slovo *chňapka* — podobne ako výraz *chňapnúť* — je expresívne, t. j. štylisticky príznakové.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (Bratislava, Veda 1987, s. 177) sa vo význame „upravená tkanina na chytanie horúcich nádob" uvádza slovo *lapka,* ktoré je utvorené od slovesa *lapiť* rovnakým slovotvorným postupom ako slová *chytka* a *chňapka.* Slovo *lapka* sa použilo napr. aj v časopise Dorka.

Na otázku nastolenú v úvode môžeme odpovedať takto: Odborný názov praktickej pomôcky zvyčajne v tvare rukavice, ktorá slúži na chytanie horúcich nádob, je *ochranná rukavica.* Jej neterminologickými náprotivkami sú výrazy *chytka, lapka* a *chňapka* utvorené príponou *-ka.* Prvé dve slová sú štylisticky neutrálne. Sú vhodné na bežné pomenovanie danej veci. Štylisticky príznakové slovo *chňapka* je vhodné len v neoficiálnych jazykových prejavoch.

Katarína Hegerová

Okrajová situácia? — A. P. z Nitry: „V televíznom šote o ťažkej žatve, v ktorej sa kombajny zabárajú do rozbahnenej pôdy, použil redaktor zvrat *v tejto okrajovej situácii sa kombajny prekonávali.* Je správny zvrat *okrajová situácia?*"

Prídavné meno *okrajový* je odvodené od podstatného mena *okraj.* Preto je v Krátkom slovníku slovenského jazyka prihniezdované k heslu *okraj* a pripisujú sa mu dva významy: „vzťahujúci sa na okraj" *(okrajové územie)* a

„vedľajší, podružný" *(okrajový prípad, okrajový význam)*. Tento druhý význam by sme mohli vyjadriť aj synonymom *marginálny (marginálny prípad,* resp. *marginálny význam)*. V spomínanom šote celkom iste nešlo o nejakú marginálnu situáciu, ale o taký stav, ktorý hraničil s krajnosťou. Takýto stav sa vhodne (a bežne) označuje ako *krajná situácia.*

Spojenie *okrajová situácia* treba azda pokladať za nedopatrenie, za lapsus redaktora. Ale nie je vylúčené ani také vysvetlenie, že v úsilí vyhnúť sa slovu *kraj,* ktoré sa niekedy v redakčnej praxi pokladá za menej vhodné ako slovo *okraj,* zašiel redaktor až tak ďaleko, že za základ odvodzovania potrebného prídavného mena použil nie slovo *kraj,* ale slovo *okraj.* Pravda, takéto priamočiare riešenie nepokladáme za správne.

Ján Horecký

Vnútorný trh a vnútorný obchod. — Ing. Peter M. zo Sobraniec nás požiadal o vysvetlenie rozdielu medzi slovnými spojeniami *vnútorný trh* a *vnútorný obchod.*

Výrazy *vnútorný trh* a *vnútorný obchod* sú síce v bežnom prejave synonymné (môžeme napríklad počuť *o dodávke tovaru na vnútorný trh* alebo *pre vnútorný obchod),* ale najmä v odborných textoch majú rozličný význam. Trh ako ekonomická kategória označuje sféru hospodárskej činnosti, ktorej náplňou je predaj a kúpa na základe ponuky a dopytu čiže obchod. Pojmy *trh* a *obchod* sú vo vzťahu inklúzie — obchod ako činnosť je náplňou trhu. V bežnom prejave sa tieto dva výrazy metonymicky zamieňajú, keď sa súhrnný jav (trh) označuje pomenovaním dominantnej, ale predsa len čiastkovej činnosti (obchod). K tomu prispieva aj to, že vnútorný trh štátu je obyčajne inštitucionálne zabezpečený ministerstvom (vnútorného) obchodu (podobne ako účasť štátu na vonkajších (zahraničných) trhoch zabezpečuje inštitucionálne ministerstvo zahraničného obchodu). Ak potom počujeme hovoriť *o dodávkach na vnútorný trh* alebo *pre vnútorný obchod,* ide o vyjadrenie tej istej skutočnosti. Takýto spôsob vyjadrovania však patrí do sféry neodborného vyjadrovania. V oficiálnom, resp. odbornom prejave hovoríme *o dodávke na vnútorný trh* alebo *o dodávke pre ministerstvo alebo organizácie ministerstva (vnútorného) obchodu.*

Emil Pícha

Dobrovoďan či Dobrovodan? — Čitateľka Trnavského hlasu si odložila staršie číslo tohto týždenníka, v ktorom ju v texte úvodníka zaujala podoba *Dobrovodania.* Uvádza tento úryvok: *„Prvé tohtoročné mesiace a mesiac apríl veľmi dobre využívajú občania Dobrej Vody ... Dobrovodanov však chváli najmä pekný čin pre ich deti ...".* Čitateľka sa pýta, či je tvar slova *Dobrovodanov* správny.

Ako aj z úryvku vidieť, ide o obyvateľské meno utvorené z miestneho názvu *Dobrá Voda.* Ak zalistujeme v Slovníku slovenského jazyka VI (Bratislava 1968), zisťujeme, že v obyvateľských menách utvorených zo sloven-

ských miestnych názvov sa pred príponu *-an* tvrdá kmeňová spoluhláska mení na mäkkú, a to *d* na *ď*, *t* na *ť*, *n* na *ň* a *l* na *ľ*, napr.: *Dobrá Voda — Dobrovoďan, Dobrovoďanka, Dobrovoďania; Dolná Streda — Dolnostreďan, Dolnostreďanka, Dolnostreďania; Horná Lehota — Hornolehoťan, Hornolehoťanka, Hornolehoťania; Katarínska Huta — Katarínskohuťan, Katarínskohuťanka, Katarínskohuťania; Veľká Čierna — Veľkočierňan, Veľkočier[illegible]nka, Veľkočierňania; Stará Gala — Starogaľan, Starogalianka, Starogaľania; Trenčianska Teplá — Trenčianskoteplan, Trenčianskoteplianka, Tr[illegible]anskoteplania.*

Takisto je to aj v obyvateľských menách utvorených príponou *-an* z iných zemepisných názvov, napr. *Kanada, Kréta, Čína.* Obyvatelia Kanady sú *Kanaďania,* obyvatelia Číny *Číňania* a na ostrove Kréta žijú *Kréťania.* Karaganda je mesto v ZSSR, v ktorom bývajú *Karaganďania.* Severná Dakota je jedným zo štátov USA, ktorého obyvateľmi sú *Severodakoťania.*

V odvodených prídavných menách utvorených príponou *-ský* však zostáva tvrdá spoluhláska: *Dobrá Voda — dobrovodský, Dolná Streda — dolnostredský, Horná Lehota — hornolehotský, Katarínska Huta — katarínskohutský, Kanada — kanadský, Čína — čínsky, Kréta — krétsky, Karaganda — karagandský, Severná Dakota — severodakotský* (ale *starogaliansky, trenčianskoteplianský*).

Čitateľka právom zapochybovala o správnosti tvaru slova *Dobrovoďania.* Tento tvar sa však vyskytuje v miestnom náreční. Nevieme, či chybu tentoraz urobil autor textu či tlačiarenský škriatok, ale rozhodne je správny iba tvar *Dobrovoďania.* Teda veta mala byť vytlačená takto: *Dobrovoďanov však chváli najmä pekný čin pre ich deti . . .*

Gabriela Gotthardová

NAPÍSALI STE NÁM

V ústrety Bienále ilustrácií Bratislava '89

Bienále ilustrácií Bratislava '87 priťahovalo veľkých, a najmä malých možno ešte vo väčšom počte než po iné roky. Iste k tomu prispela i dobrá propagácia a vynachádzavé pútače na uliciach. Napriek tomu pozornejšiemu návštevníkovi výstavy popri hodnotných umeleckých dielach neunikli ani niektoré chybičky krásy, ku ktorým by sme sa chceli stručne vyjadriť, a to z jazykového hľadiska, hoci hlavným jazykom výstavy je jazyk ilustrácií. Keď si už organizátori zvolili za úradný sprievodný jazyk expozície francúzštinu, mali venovať aj potrebnú pozornosť jazykovej a redakčnej úprave expozície.

Najskôr k francúzskemu názvu jednej z hlavných cien BIB-u. Názov ceny *Zlaté jablko* sa do francúzštiny preložil ako *D'or pomme.* Je to neprípustná inverzia, správny názov má znieť: *Pomme d'or* (porov. *Bulle d'or* — Zlatá

bula). Názov jedného z diel víťaza predminuloročného bienále Francúza Frédérica Clémenta, ktorý dostal cenu Grand Prix, stačilo iba správne odpísať: *Pleine lune* (= spln), a nie *Plaine lune*.

Viac chýb sme však objavili vo francúzskych prekladoch oficiálnych názvov krajín, nevynímajúc ani našu vlastnú. V žiadnej francúzskej publikácii, ktorá vyšla u nás alebo na francúzskom území, som sa ešte nestretol s pomenovaním *République socialiste de Tchécoslovaquie*. Pomenovanie *République socialiste de Tchécoslovaquie* (= Socialistická republika Československa) je síce zrozumiteľné, ale nezodpovedá skutočnosti ani správnemu prekladu. Správny preklad znie *République socialiste tchécoslovaque*.

Iná situácia je v prípade názvu *Nemecká spolková republika*, kde sa pri preklade do francúzštiny vychádza z pôvodného nemeckého názvu *Bundesrepublik Deutschland*, pričom aj tu sme si vo francúzskom ekvivalente všimli, že v príd. mene *fédéral* chýbala koncovka *-e*, keďže podstatné meno *république* je ženského rodu. Správny názov teda bude: *République fédérale d'Allemagne*. V oficiálnom francúzskom názve Juhoslávie chýbala predložka *de*, správne malo byť *République socialiste fédérative de Yougoslavie*. A keby bol výstavu navštívil nejaký tuniský korešpondent, bol by sa mohol pri paneli svojej krajiny cítiť urazený, čítajúc na ňom *Tounisie* namiesto *Tunisie*.

Ani diakritické znamienka sa neuvádzali systematicky, napr. *Bresil* namiesto *Brésil*. Na BIB-e sa názvy uvádzali veľkými písmenami, no vo francúzštine sa na veľké písmená diakritické znamienka vôbec nemusia dávať. Treba sa preto pridržať jednej zásady — uvádzať diakritické znamienka vždy alebo ich vôbec neuvádzať. Ani zásada uvádzať vždy oficiálny názov štátu sa nedodržala, napr. *Suisse* namiesto *Confédération Suisse*.

Pomyslenie na to, že tieto vecné a pravopisné chyby, z ktorých sme uviedli iba malú časť, sa opakovali od začiatkov Bienále, človeka priam mrazí. Od zahraničného účastníka nejakú kritickú pripomienku očakávať nemožno, keďže účasť na medzinárodnom podujatí je pocta a zdržanie sa kritických úsudkov patrí k nepísanému diplomatickému bontónu. Náprava môže teda prísť len od nás, a to predovšetkým od organizátorov podobných podujatí. Zbežné nazretie do katalógu výstavy, v ktorom nám chýbali farebné reprodukcie, však ukázalo, že prešiel jazykovou a redakčnou úpravou vydavateľstva.

Neoddeliteľnou súčasťou každej výtvarnej kompozície je aj jej námet či názov knižky, ktorú ilustruje. Tieto názvy nechýbali, ale všetci by boli uvítali, keby sa bol uvádzal aj názov preložený do slovenčiny. Veď výstava sa koná na slovenskom území a je určená predovšetkým slovenskému návštevníkovi.

Jozef Sivák

Ks

Obsah 22. ročníka

ANETTOVÁ, A.: O niektorých slovách francúzskeho pôvodu — — 241
BALÁŽIKOVÁ, K.: O niektorých slovenských názvoch rýb — — — 338
BUJALKOVÁ, M.: Sprostredkované preberanie genetických termínov 272
BUJALKOVÁ, M.: Termín *gén* a jeho synonymné pomenovania — — 71
BUZÁSSYOVÁ, K.: Ako pomenovať odborníka využívajúceho elektroniku v architektúre? — — — — — — — — — — — 150
DOLNÍK, J.: Hodnotenie a hodnotiace slová — — — — — — 35
DVONČ, L.: Atmosféra — atmosférický — — — — — — 275
FENGMING, W. — HUIJUN, L.: Súčasný stav výskumu modernej čínskej vedeckej a technickej terminológie — — — — — — — 321
FINDRA, J.: Február 1948 a naša jazykoveda — — — — — 33
HEGEROVÁ, K.: Dynamické tendencie v odevníckej terminológii — — 43
HEGEROVÁ, K.: O telefonickej jazykovej poradni — — — — 21
HENSEL, K.: Národné mená niektorých alochtónnych rýb Československa 152
HORÁK, G.: Príležitosť porovnávať slovenskú a českú frazeológiu — — 16
HORÁK, G.: Z jazykovej pracovne Jána Beňu — — — — — 266
HORECKÝ, J.: Argumentačný text — — — — — — — — 65
HORECKÝ, J.: Formová štruktúra argumentačného textu — — — 225
HORECKÝ, J.: Obsahová štruktúra argumentačného textu — — — 203
HORECKÝ, J.: Slovenčina v období od r. 1918 — — — — — 289
KAČALA, J.: Funkcia a postavenie zámena *ktorý* vo vzťažnej funkcii 257
KAČALA, J.: Kodifikácia slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka — — — — — — — — — — — — 193
KLOKNER, Š.: Základné názvy z bonsajistiky — — — — — 161
KOČIŠ, F.: Systém jazyka a jazykový úzus — — — — — — 3
MASÁR, I.: Definícia termínu — — — — — — — — — 129
NÁBĚLKOVÁ, M. — MISLOVIČOVÁ, S.: Jazykový aspekt moderovaného programu — — — — — — — — — — — — 102
ODALOŠ, P.: O skupine podstatných mien s časťou *-téka* — — — 237
OKÁLOVÁ, K.: Opisnosť a úspornosť v dopravnej terminológii — — 334
OROSZOVÁ, D.: Z problematiky neutrálnosti a obraznosti termínu — — 325
PÍCHA, E.: O apelativizácii v slovenčine — — — — — — 97
PÍCHA, E.: Tvorba a uplatnenie terminológie v procese riadenia — — 141
PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymá slovesa *umrieť* — — — — — 11
POVAŽAJ, M.: O pejoratívnych slovách — — — — — — — 301
PUCI, J.: Číslovky v leteckej terminológii — — — — — — 147
SMATANA, M.: Nový význam substantíva *kosa?* — — — — — 74
ŠVEC, Š.: Kybernetická pedagogika a pedagogická kybernetika — — 209
UHLÁR, V.: Ľudovít Štúr a slovenčina v jeho rodnom Uhrovci — — 294
UHLÁR, V.: *Velestúr* a názvy odvodené zo slova *tur* — — — — 108
VAŇKO, J.: Niektoré osobitosti ustálených obrazných spojení z politickej sféry — — — — — — — — — — — 232
Základné názvy z astronómie. Astrofyzika — — — — — — 346
Základné názvy z astronómie. Stavba a vývoj hviezd — — — — 357
Základné názvy z astronómie. Prístrojová technika — — — — 165

DISKUSIE

BOLF, J. — VRABČEK, P.: Súčasné problémy pri ustaľovaní vedeckých a odborných termínov aplikovaných na meranie a meraciu techniku 358
DVOŘÁKOVÁ-ŽIARANOVÁ, R.: Výsada slovenčiny nevyjadrovať podmet 51
HORECKÝ, J.: O názvoch *geriatria — pediatria* a ich paralelách v pedagogike — — — — — — — — — — — — — 249
ŠVEC, Š.: Antropogogika = pedagogika + andragogika + geragogika 246

ROZLIČNOSTI

Ako preložiť do slovenčiny české slovo *sešlost?* (K. Buzássyová — E. Rísová) 58 — Citrusár (P. Odaloš) 367 — Dezinsekcia a dezinfekcia (I. Masár) 77 — Formát a formátovanie (J. Horecký) 56 — Homotransplantácia (K. Palkovič) 366 — Identifikačná, nie stotožňovacia nálepka (E. Rísová) 365 — Individualita — individualitný (J. Kačala) 364 — Jazykoveda a lingvistika (S. Ondrejovič) 24 — Juhoslovanský a južnoslovanský (K. Palkovič) 280 — Muzejný či múzejný? (J. Horecký) 183 — Nocovňa (V. Patráš) 310 — Nové slová s predponou *tele-* (P. Odaloš) 115 — Nové slovo *aids* v slovenčine (J. Kačala) 182 — O slovách *náhradka* a *náhražka* (A. Škapincová) 278 — Skloňovanie anglického priezviska *Rayleigh.* (M. Pisárčiková) 113 — Slovanský — sloviensky — slovenský — slovinský — slavónsky (K. Palkovič) 309 — Šponovky a kaliopky (K. Hegerová) 79 — Úskalia odbornosti (J. Horecký) 115 — Výslovnosť slova *bauxit* (K. Palkovič) 251 — Vývin, vývinový — vývoj, vývojový (J. Horecký) 212

SPRÁVY A POSUDKY

Čínsky zborník o terminologických problémoch. J. Horecký — — 369
Čísla v češtine. F. Malec — — — — — — — — — 216
Frazeologické normy — tvrdý oriešok. J. Mlacek — — — — 117
Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. J. Doruľa — — 27
Jazykovedci vo vydavateľstve Smena. E. Pícha — — — — — 370
Kniha o začiatkoch slovanského osídlenia u nás. B. Ricziová — — 86
Memoárová knižka o profesorovi Stanislavovi. J. Horecký — — 83
Metodika jazykovej výchovy v materských školách. J. Kesselová 186
Nemecký slovník jazykových ťažkostí. Š. Michalus — — — — 282
Nová učebnica ako príťažlivý a užitočný pomocník kultivovania rečového prejavu. D. Slančová — — — — — — — — — 60
Nový prírastok našej encyklopedistiky. I. Masár — — — — 316
Pohľad na jazykovú stránku publikácie. M. Pisárčiková — — 376
Populárne o medzinárodných slovách. S. Ondrejovič — — — 93
Poznámky k spracovaniu lekárskych termínov v Krátkom slovníku slovenského jazyka. F. Šimon — — — — — — — — 373
Poznámky o jednej odbornej publikácii. I. Masár — — — — 252
Poznámky o učebnici šachu. I. Masár — — — — — — 125

Pripomienky k názvoslovnej technickej norme ČSN 32 0000 Názvosloví plavidel a plavby. A. Petrovský — — — — — — — 88
Slovakistický zborník z Nového Sadu. J. Mlacek — — — — 81
Prvá slovenská encyklopédia astronómie. L. Dvonč — — — — 121
Reprezentačná kniha o liečivých rastlinách. J. Horecký — — — 218
Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. E. Krošlákova — — — — — — — — — — — — 214
Užitočná zbierka frazém. J. Škultéty — — — — — — 120
Z besedy o jazyku inzertných rubrík. I. Masár — — — — — 29
Z dvadsiateho prvého ročníka časopisu *Russkaja reč*. A. Šebestová 311
Zaujímavá knižka o jazyku. K. Hegerová — — — — — 286
Zaujímavá knižka pre deti. E. Rísová — — — — — — 92
Životné jubileum Kláry Buzássyovej. J. Horecký — — — — 369
Životný medzník Františka Kočiša. J. Horecký — — — — — 281

SPYTOVALI STE SA

Ako je to so slovom *mrzký?* (E. Pícha) 221 — Bageta, pageta, maxirožok (M. Pisárčiková) 223 — Bol nadpis „Pár minút od katastrofy" presný? (G. Horák) 319 — Dagmara — Dagmar (M. Považaj) 255 — Dobrovoďan či Dobrovodan? (G. Gotthardová) 383 — Dochucovadlo (M. Považaj) 380 — Dominátor (P. Ddaloš) 191 — Horčičník a chlebovka (P. Odaloš) 380 — Chytka, chňapka (K. Hegerová) 381 — Kedy písať iniciálovú skratku s medzerou? (M. Považaj) 222 — Kniha rozsypov a vsypov (J. Jacko) 63 — Kupujeme mäso do polievky alebo na polievku? (M. Pisárčiková) 31 — Miesto slova *pojazd* v slovnej zásobe (J. Horecký) 190 — Obliečková plachta? (K. Hegerová) 31 — Odmódniť, odluxusniť (K. Hegerová) 221 — Okrajová situácia? (J. Horecký) 382 — Oxid a kysličník (E. Pícha) 128 — Perová vetrovka (M. Pisárčiková) 220 — Piecť chlieb, rozvoniava čerstvý chlieb (J. Šteučeková) 64 — Požiarny, požiarový, požiarnický (M. Považaj) 223 — Primárky — primárne voľby (I. Masár) 288 — Rybný, rybí, rybací (M. Pisárčiková) 318 — Srbochorváčtina či srbochorvátčina? (D. Bačíková) 191 — Tematizácia — tematizovať (J. Horecký) 128 — Treba syntakticky rozoberať frazeologizmy? (J. Kačala) 127 — Trikovce? (I. Masár) 95 — Vnútorný trh a vnútorný obchod (E. Pícha) 383 — Výberca parkovného (K. Hegerová) 254

NAPÍSALI STE NÁM

V ústrety Bienále ilustrácií Bratislava '89. J. Sivák — — — — 384

Index 22. ročníka

Kurzívou sú vytlačené tie slová, spojenia slov, väzby a pod., ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z pravopisnej, **výslovnostnej**, gramatickej, štylistickej alebo významovej stránky.

aberácia, **chromatická a.**, **sférická a.** 167, **pozdĺžna sférická a.** 174
absorpcia, neutrálna a. 348, spojitá a. 352
adaptácia 165
adjektivizácia 98
agitátor 192
achromát 166
aids, pravopis a význam 182—183
aj 379
akomodácia 166
aktualizátor 192
altimeter 166
aluminizácia 167
amplitúda, svetelná a., a. premennej hviezdy 352
amur, a. biely, a. čierny 156
anamnéza 375
anastigmát 166
andragogika, význam 246—250
androdidaktika 249
andropedagogika 250
apartmán 243
apelativizácia: a. v slovenčine 97—102
argumentačný text: jeho obsahová a formová štruktúra 65—71, 203—208, 225—231
archi-: archiepiskop, archidiakon, archiplast, archifonéma 151
archielektronika, význam 152
architekt-: architektúra, architektonický, architektonika, architektoelektronika, architektoelektronik 150
architektoelektronika, význam 150
architronik, tvorenie a význam 150—152
artotéka, tvorenie a význam 238—240
asférický 276
astigmatizmus 166
astrofyzika, teoretická a. 352, neutrínová a., röntgenová a. 356
atmosféra 122, sivá a. 351
atmosférický, pravopis a výslovnosť 275—277
autoblok 335
autoklub 335
autopilot 335
autopošta 335

bageta, pôvod a význam 223
balin 343
baloniak 50
bastard, pôvod a význam 273
Baudot, gen. Baudota 245
bauxit, výslovnosť 251
beláň 343
belica 341, 342
betonárka 30
bermudy 45
bibliotéka, tvorenie a význam 238—240
bioelektronika 150
biopokus 253
biosférický 276
blejzer 45
blúzka, kazaková b. 48
bluzón 45
blyskavka 344
bočnica 335
bodalka 115
bodavka 115
bolerko 45
bolometer 166
bonsaj, pôvod a význam 162
bonsajista 162
bonsajistika 162
bonviván 243
Bourget, gen. Bourgeta 244
budžet 242, 243
bunečný 252
byť, cíti sa b. dotknutý, zdá sa b. unavený 9